

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

6 november 1968

53e jrg.

No. 2669

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Chenery: efficient development research

Op 8 november a.s. vindt aan de Nederlandse Economische hogeschool de erepromotie plaats van Professor Hollis B. Chenery (Harvard). Promotor bij deze gelegenheid is Prof. Dr. J. Tinbergen, van wiens hand het onderstaande artikel is, gewijd aan het werk van Chenery.

INHOUD

Prof. Dr. J. Tinbergen:

Chenery: efficient development
research 1013

Prof. Dr. Th. C. M. J. van de Klundert:

Marcuse, Wemelsfelder en de eco-
nomie, met een naschrift van Prof.
Dr. J. Wemelsfelder 1015

Drs. J. Passenier:

Dalmulder en de uitbreiding van
het wetenschappelijk onderwijs .. 1019

Drs. D. Kallen en L. Emmerij, M.A.:

Opzoek naar het verborgen talent (I) 1022

Geld- en kapitaalmarkt 1027

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

On November 8 this year Professor Hollis B. Chenery, now at Harvard, will receive an honorary degree from the Netherlands School of Economics. This seems to be a good occasion to inform our readers on the remarkable progress achieved in development research mainly due to Chenery. By development research I understand theoretical and empirical research on the process of socio-economic development. Such research is badly needed if we want to improve the policies pursued by developing as well as developed countries in order to accelerate the formers development and so to contribute to a less divided world in the coming decades. The need for this type of research has been stressed recently in a dramatic way by the famous economist-sociologist Gunnar Myrdal¹, who has also formulated a number of conditions which further research has to satisfy in order to be effective.

It will be the main theme of this article that the most efficient type of research in this field that so far has been conducted is the work of Chenery and his associates over the last fifteen years. One general characteristic of this work is that it intimately combines theory and observation, so as to profit by the mutual check of these two wings of knowledge — the well-known reason for the success of the natural sciences and, more recently, some of the social sciences. Another general characteristic of Chenery's work is the intimate link between research and application, in this case on policy and policy advices. In view of the primitive state of our knowledge this link may seem to be premature. There is no choice, however, since the state of the world calls for immediate action and then it is better still to act on the basis of some research than to act on the basis only of political intuition.

Once it has been agreed upon that theory and empirical research must go together, the enormous handicap we are suffering from in development research, namely the lack of relevant statistical and factual data, will be understood to be the limiting factor in what can be done efficiently. It is the particular and constructive imagination of Chenery's mind which found the ways to extract as much information as possible from the scanty data available. Of course he would be the first to recognize that more relevant

¹ Gunnar Myrdal: *Asian Drama*. The Twentieth Century Fund, New York 1968.

data, especially in the social field, are needed and they should be collected. But for the next few years they will not be available and in the meantime we have to prepare an international development strategy for the 'seventies, for which ECOSOC is pressing.

One of the important steps forward in the field of development theory due to Chenery is the introduction of several phases in the development process, each characterized by the bottle necks which prevail. The customary approach in the 'fifties was to see the country's savings as the bottle neck and foreign financial transfers were seen as a supplement on savings. Chenery showed that this can be seen as a middle phase, preceeded by one in which the country's absorptive capacity is setting a limit to what can be invested and followed by one in which the country's ability to switch to the production of international goods is the bottle neck. In this latter phase, neither the absorptive capacity nor the country's own savings are the bottle neck anymore, but they do not earn enough foreign currency in order to pay for their increased imports of capital goods and semi-finished products. This bottle neck is active now for several important developing countries and it is due to a considerable extent to the developed countries' trade and aid policies. In the longer run the developing countries can overcome it by switching to the production of more "tradables" in Ian Little's ² words, but this is by nature a slower process.

It is Chenery's merit to have given a practical interpretation of the concept of absorptive capacity: he expresses it in terms of the growth rate of investments over the most favourable five-year period in the last fifteen years and considers it as an implicit measure of some of the most relevant skills a country possesses. Since we all know that the improvement in skills is a long-term process, we should understand that in the middle term the other two means — more trade and more aid — are the appropriate ones. In the study by Chenery and MacEwan ³ the problem of the yield of aid as well as of its best distribution over time has been dealt with in a very elegant way. Under a number of plausible assumptions the authors show that larger financial transfers in the coming decade will bear more fruit to both Pakistan and the donor countries than transfers at a later point of time. In all probability this is true for many more developing countries. The scientific instrument used here is the one of linear programming with sensitivity analysis and again the inventiveness of the author to specify the problem in a manageable way, using the available data, is a masterpiece of scientific efficiency.

While this could be done for one country, another study, published in 1966 ⁴, but prepared long before, has the advantage of covering 30 to 50 countries, albeit in a simpler way. Here we find some highly important „aid multipliers”, illustrating, in a somewhat more limited way, the effectiveness of aid in producing more income. According to this study, based on somewhat more restrictive assumptions, one additional dollar of aid produces between 2.8 and 8.1 more dollars of income (or production) in developing countries. The figure is different under different circumstances. The authors make three assumptions about the developing country's own performance: (1) its performance (in mobilizing means and replacing imports) according to figures for the recent past ("historical performance") (2) according to their own development plans now in operation and (3) the assumption of "upper limit performance", which they define as the "median" performance observed for the group of countries. Moreover the authors

distinguish two different growth rates of exports, a "low" and a "high" rate. For the six cases thus defined the aid multiplier is indicated below:

<i>Income created per unit of aid</i> (average for 50 countries)			
Performance	Historical	Plan	Upper limit
„Low" growth of exports	3.0	3.9	6.9
„High" growth of exports	2.8	4.3	8.1

The distinction between the three types of performances is another inventive way of bringing into the picture some of the factors emphasized by Myrdal, that is, skill factors. A third way in which Chenery lives up to what Myrdal wants us to do is that he assumes a higher capital-output ratio for industries producing international goods. Finally, the work undertaken by Mrs. Adelman, consisting of finding yardsticks for some 25 social, cultural or political indicators for some 80 developing countries and inquiring what their influence on economic growth seems to have been, was done at the request of Professor Chenery during his directorship of the research division of AID. It was in that period also that the wholesale quantitative cross-section study of some 50 countries was carried out of which the Chenery-Strout article quoted in footnote 4 was the result. This study provides us with a wealth of relevant coefficients indicative of the performance of these countries over the past fifteen years or so and enables us to judge whether some performance plans are or are not ambitious or feasible. It also enables the authors to divide the developing countries in a number of groups with different levels of performance and different trade-potentialities, a classification that will prove practical in order to devise a differentiated policy of the "donor" countries vis-à-vis developing ones.

These are a few examples of the remarkably efficient way in which Chenery and his collaborators have been able to extract, as I said, an unbelievable wealth of information out of the available evidence. Of course the process of improving our knowledge and increasing our understanding of the development goes on. Perhaps the time has come to introduce into the models used in a more explicit way whatever restricted knowledge we have gained in recent years of the education process and its impact on production and on the targets of development policies. Professor Chenery's visit to this country will enable the staff of the Netherlands School of Economics to undertake a fresh "tour d'horizon" regarding these matters. We are greatly looking forward to it.

J. Tinbergen

² Ian M. D. Little and J. M. Clifford: *International Aid*, London 1965.

³ H. B. Chenery and A. MacEwan: „Optimal Patterns of Growth and Aid. The Case of Pakistan”, *The Pakistan Development Review*, VI:2 (1966), p. 209 ff; also in I. Adelman and E. Thorbecke, eds.: *The Theory and Design of Economic Development*, Baltimore 1966, p. 149 ff.

⁴ H. B. Chenery and A. M. Strout, „Foreign Assistance and Economic Development”, *American Economic Review* LVI (1966), p. 679 ff.

Marcuse, Wemelsfelder en de economie

INLEIDING

In zijn artikel „Marcuse's model van de sociaal-economische orde” rekt J. Wemelsfelder af met de denkbeelden van een filosoof, wiens populariteit ongetwijfeld tot grote hoogte is gestegen¹. Kort en goed komt de kritiek hierop neer: Marcuse weet niets van de economische wetenschap af. Hij kan dan nog wel een goed filosoof zijn, maar dat doet verder weinig terzake. Wie zich bezig houdt met de sociaal-economische orde moet geverseerd zijn in de economische theorie. Wat men in een dergelijk geval van de economie moet weten, wordt overigens, zoals ik nog zal aantonen, nergens in het artikel duidelijk.

Zonder al te grote overdrijving kan men stellen, dat Wemelsfelder Marcuse afschildert als de grote boeman, die de simpele kinderzielen van de studenten over de hele wereld heeft misleid. De resultaten hiervan zijn bekend: protestbetogingen, buiten-parlementaire oppositie, kritische universiteit en meer van dat naars. Zo ondervinden velen het althans. Het is een nogal eenzijdige wijze van voorstellen. Wie iets van de situatie weet zal al gauw tot de conclusie komen, dat Marcuse geenszins alleen staat. Zijn gedachten maken deel uit van een progressieve stroom, die wordt gevoed door het werk van een groot aantal auteurs. Onder deze auteurs bevinden zich vertegenwoordigers van tal van sociale wetenschappen. Ter illustratie van deze bewering noemen wij de namen van E. Fromm, Th. Adorno, J. Habermas, E. Bloch, W. Reich en R. Shaull. Met opzet werd in deze onvolledige opsomming geen gewag gemaakt van economen. Niet omdat deze er niet zijn, maar juist om te benadrukken, dat ook vanuit de economie nieuwe visies op de maatschappelijke orde naar voren komen. Hier volgen enkele namen: E. Mandel, P. Baran, P. Sweezy, J. K. Galbraith, J. Steindl, R. Heilbroner. Tegenover de boude bewering van Wemelsfelder, dat waarschijnlijk weinig progressieve studenten het werk van Marcuse hebben gelezen, stel ik dat velen onder hen meer hebben gelezen en nagedacht dan menig reactionair criticus wellicht zou vermoeden.

WEERLEGGING VAN EEN COMMENTAAR

Voor een juist begrip van de volstreckte ontoereikendheid van de kritiek van Wemelsfelder is het dienstig zijn punts-gewijze geformuleerde commentaar zorgvuldig te analyseren. Daarbij zal punt voor punt worden nagegaan wat de auteur nu precies bedoelt te zeggen en in hoeverre de argumentatie steekhoudend is.

1. „De kritiek van Marcuse is weinig exact en bewijsmateriaal ontbreekt.” Hiertegen kan worden opgemerkt,

dat Marcuse niets wil bewijzen. Hij propageert de dialectische methode; de exacte logica heeft op het gebied van de maatschappijkritiek weinig te bieden. Bovendien gaat het om de kwaliteit van het bestaan; kwantitatieve relaties staan daarbij slechts op de achtergrond. De meer kwantitatieve benadering van de fenomenen vinden wij overigens terug in het werk van de bovengenoemde economen. Ook zij bewijzen waarschijnlijk in de visie van Wemelsfelder niets. Wie echter per se iets wil bewijzen, kan zich het beste beperken tot het theorema van de egalisatie van factorbeloningen in de schijnwereld van Heckscher en Ohlin en soortgelijke vraagstukken.

2. „Marcuse is vaag over hoe het wél moet.” Wemelsfelder vindt dit een te simpele manier van polemiseren. Alweer gaat de auteur hier uit van een gedachtenwereld, waar problemen worden opgelost en zekerheden worden verworven. Van enig begrip voor de dialectiek is geen spoor te bekennen. Het is typerend voor de gedachtenwereld van een econoom, die vanaf het begin van zijn opleiding geleerd heeft, dat het om maxima en minima gaat. Op het kompas van deze kwantitatieve begrippen is het vervolgens veilig varen. Weliswaar kan men van te eenvoudige veronderstellingen uitgaan, maar dan komt er wel iemand, die de theorie een stukje verder brengt. Een nieuwe orde moet daarentegen gestalte krijgen in de praktijk. Pasklare oplossingen bestaan niet. De ontwikkelingen in China en Cuba zijn hiervan een voorbeeld. Nu wil ik deze ontwikkelingen niet direct model stellen voor onze westerse samenleving, maar zij nopen ons wel de problematiek in een ruimer kader te bezien dan wij door opvoeding en milieugebondenheid gewend zijn te doen.

3. „De kritiek van Marcuse is eenzijdig en onjuist.” Wemelsfelder motiveert dit door te stellen, dat op basis van het logisch positivisme ook andere vormen van sociale orde bestudeerd kunnen worden. Met „andere” bedoelt hij kennelijk afwijkend van het vrije ondernemingsgewijze produktiesysteem (kapitalisme). Een dergelijke bewering is volkomen overbodig. Natuurlijk kan dat. Men wekt daardoor echter de suggestie, dat Marcuse niet kritisch zou staan tegenover bijv. de Sowjet-russische maatschappij. Het tegendeel is echter waar. Helemaal uit de lucht gegrepen is de these van Wemelsfelder, dat Marcuse's kennis van de economische wetenschap ophoudt bij Marx. In de eerste plaats bewijst hij deze stelling nergens — en dat zou in zijn visie toch moeten — en in de tweede plaats wordt het de lezer niet duidelijk wat Marcuse dan wel gemist

¹ In *ESB* van 23 oktober 1968, blz. 982-984.

heeft. Wat blijft, is de suggestie (meer niet), dat Marcuse wel tot heel andere gedachten zou zijn gekomen als hij de moderne economie zou hebben bestudeerd. Met alle respect voor het werk van Tinbergen en anderen kan ik dit niet geloven. De economische wetenschap belicht slechts een beperkt facet van het menselijk bestaan. Tinbergen heeft dat steeds voortreffelijk gezien, en zijn energie gewijd aan de oplossing van problemen, die verband houden met evidente gebreken in de economische sfeer (werkloosheid in de jaren dertig, wederopbouw na de tweede wereldoorlog en ontwikkelingsproblematiek in het heden). Waar de schaarste verder wordt teruggedrongen komen steeds meer andere vraagstukken op de voorgrond te staan. Misschien is dit niet fijn voor economen, die dichter bij huis willen blijven, maar het is daarom niet minder waar.

4. „In het werk van Marcuse ontbreken de nuances. Hij heeft geen oog voor het afwegen van diverse belangen.” Men zou dit ook zo kunnen zeggen: Marcuse verliest het allocatieprobleem uit het oog. Op grond hiervan concludeert Wemelsfelder nogal geforceerd, dat Marcuse zelf één-dimensionaal denkt. Ik wil hierop slechts antwoorden met een citaat uit het boek „*Der eindimensionale Mensch*”. Op blz. 13 van dit werk staat te lezen:

„Der etablierten Gesellschaft steht eine nachweisbare Quantität und Qualität geistiger und materieller Ressourcen zur Verfügung. Wie können diese Ressourcen für die optimale Entwicklung und Befriedigung individueller Bedürfnisse und Anlagen bei einem Minimum an schwerer Arbeit und Elend ausgenutzt werden?”

5. „Marcuse werkt nog met het exploitatiebegrip dat Marx eeuwen geleden hanteerde. Hij verwaarloost de neo-Marxistische ontwikkeling.” Het eerste is beslist onjuist. Niet het begrip „exploitatie”, maar het begrip „repressie” staat bij Marcuse centraal². Het laatstgenoemde begrip heeft een Freudiaanse oorsprong. Kennelijk zit niet Marcuse, maar Wemelsfelder er nog al ver naast. Dit is op zich niet erg, maar het heeft niets met economie te maken. Toch zijn wij nog steeds op zoek naar de hiaten in de economische kennis van Marcuse. Dat Marcuse de neo-Marxistische ontwikkeling verwaarloost, illustreert Wemelsfelder met de Joegoslavische economie, waar arbeid volgens hem beloond wordt op basis van de relatieve schaarste. Nu dacht ik, dat men onder neo-Marxisme eigenlijk wat anders verstond, namelijk een heroriëntering van de Marxistische gedachtengang in het licht van de laatkapitalistische maatschappij. Afgezien hiervan is het duidelijk, dat beloning van arbeid overeenkomstig de schaarste in de Oosteuropese landen als noodzakelijk en tijdelijk aanvaard wordt. Ota Šik karakteriseert de situatie als volgt:

„Work is not done for its own sake. Marx always spoke of Communist labour as an activity which would be highly interesting, thought-inspiring, a constant source of fantasy, initiative and desire for new things. It must be an activity the accomplishment and results of which give people the greatest measure of satisfaction — as is the case today with a few occupations, for example, the work of some scientists, artists, etc. Such work is still exceptional”³.

Wanneer Wemelsfelder nu concludeert, dat op grond van noodzakelijke inkomensverschillen in socialistische landen de bestrijding van de relatieve schaarste en de inkomensverdelingspolitiek belangrijker zijn dan de socialisatie van de produktiemiddelen redeneert hij specifiek vanuit het Westerse standpunt. Een standpunt, waarbij men meer oog heeft voor massaconsumptie dan voor de menselijke arbeid, die het leven in zo belangrijke mate bepaalt.

6. Vervolgens een kernpunt. Marcuse stelt, dat de consument door de moderne industriële samenleving gemanipuleerd wordt. Galbraith spreekt in dit verband van de „revised sequence”⁴. Allemaal ten onrechte, zegt Wemelsfelder, in navolging van Meade: „niet de industrie beslist wat er uiteindelijk geproduceerd zal worden, doch de consument heeft de allerlaatste beslissende stem”. Een dergelijke uitspraak ligt in hetzelfde vlak als de mededeling, dat een krijgsgevangene een „vrijwillige” bekentenis heeft afgelegd. Men vergeet er dan bij te vermelden met welke fysieke middelen men de man onder psychische druk heeft gezet. De manipulatie van de consument lijkt mij moeilijk te ontkennen. Naast de directe invloed van de reclame dient hierbij de indirecte invloed van de zakenwereld op ons cultuurpatroon te worden genoemd. Om een voorbeeld te noemen: de Amerikaanse televisieproducten, die onze schermen overspoelen, worden door grote ondernemingen, zoals General Motors, Dupont de Nemours, Alcoa, enz., gefinancierd.

7. „Het denkmodel van Marcuse is inconsistent. Hij wil allerlei zaken door middel van revolutie realiseren, maar de welvaartsstaat werpt de gewenste vruchten reeds voor een deel af, en stelt daarnaast nog veel meer in het vooruitzicht.” Als Marcuse revolutie niet uitsluit, is hij dus kennelijk óf niet op de hoogte óf gewoon onredelijk. Nóch het een nóch het ander lijkt mij juist. De welvaartsstaat lost de eigenlijke problemen waar het Marcuse om gaat niet op. Letterlijk zegt hij: „Das Bild des Wohlfahrtsstaates ist das einer historischen Miszgeburt zwischen organisierten Kapitalismus und Sozialismus, Knechtschaft und Freiheit, Totalitarismus und Glück”⁵. De term „inconsistent” is misplaatst. Ook over de revolutie als opdracht of bedreiging zal meer moeten worden nagedacht. Zo gemakkelijk als Wemelsfelder het voorstelt, komen wij er niet van af.

8. „Over de technologische explosie en haar neveneffecten is heel wat meer te zeggen dan Marcuse heeft gedaan.” Dit lijkt op het intrappen van een open deur. Maar dan komt de nadere kwalificatie: „het is nogal eenzijdig om alles in een Marxistische context te wringen”. Wie Marcuse voorstelt als een exegeet van Marx anno 1868 heeft echter weinig van zijn werk begrepen. En waarom die voortdurende afweerhouding ten opzichte van Marx? Vergt een wetenschappelijke houding niet eerder — om met Van Santen te spreken⁶ — „het blootleggen van wat levend is in Marx”? Als men het werk van Marcuse en anderen in dit licht beziet, kan men er heel wat onbevanger tegenover staan. Er komt dan ruimte voor *immanente* kritiek.

EEN ANDER GELUID

Economen past een grote mate van bescheidenheid. Onze wetenschap heeft wel vooruitgang geboekt, met

² Cf. Gerd-Klaus Kaltenbrunner: „Sociologie en utopie bij Herbert Marcuse”, *Euros*, no. 4, 1967.

³ Ota Šik: „Socialist Market Relations and Planning” in *Socialism, Capitalism and Economic Growth* (Red. E. H. Feinstein), Cambridge 1967, blz. 140.

⁴ J. K. Galbraith: *The New Industrial State*, Londen 1967, hfdst. XIX.

⁵ H. Marcuse: *Der eindimensionale Mensch*. Neuwied en Berlijn 1968, blz. 72.

⁶ J. van Santen: *De Marxistische accumulatietheorie*. Leiden 1968, blz. 82.

name op het gebied van de conjunctuurstudie, maar er blijft nog heel wat te doen. Wie zou dit beter kunnen beoordelen dan iemand, die met grote deskundigheid en toewijding de geschiedenis van het economisch denken heeft bestudeerd? Met volledige instemming citeer ik dan ook de opdracht die E. James aan het einde van een knap geschreven boek over de ontwikkeling van de economische wetenschap op zo indringende wijze heeft geformuleerd:

„Nous recommanderions des recherches sur le but même a attribuer à l'activité économique. Nous ferions surtout remarquer que l'étude des marchés l'a trop emporté, jusqu'à, présent, sur celle des nécessités de l'homme. Rappelant le vieux mot de Jean Bodin au XVIe siècle: 'Il n'est richesse que d'hommes', nous demanderions a nos collègues l'élaboration d'une science plus humaine; les divers besoins y seraient classés d'après leur importance vitale; les divers travaux aussi d'après l'usure plus ou moins forte des forces physiologiques, intellectuelles et morales qu'ils entraînent. Ainsi seraient rétablis entre la science économique et les autres sciences humaines des liens qui n'auraient jamais dû se relâcher.”⁷

Het kost weinig moeite een groot aantal hieraan verwante opinies in de literatuur aan te wijzen. Van deze opinies naar Marcuse „il n'y a qu'un pas”.

De aard van dit tijdschrift en de beperkte ruimte lenen zich er niet toe dit thema hier nader uit te werken. Bovendien zou een dergelijke uitwerking slechts tentatief kunnen zijn. Laten wij ons daarom beperken tot een beoordeling

Naschrift

Marcuse, Van de Klundert en de economie

Mijn collega Van de Klundert beleeft kennelijk méér plezier aan het neo-Marxisme dan ondergetekende. Dat is zijn goed recht. Wanneer hij echter probeert mij te overtuigen, zal hij met sterkere argumenten moeten komen dan hij nu hanteert om Marcuse een handje te helpen. Ik ben er, ondanks de nogal agressieve toon van zijn artikel (waarom zo agressief?), niet van onder de indruk gekomen. Integendeel, wanneer er niet méér ter verdediging van Marcuse valt te zeggen dan Van de Klundert in het veld brengt, moet ik de plank niet ver hebben misgeslagen. Wij zullen in sneltreinvaart het lijstje doorlopen.

1 en 2. Wij willen beginnen met een van de belangrijkste bezwaren tegen Marcuse. Marcuse heeft geen goed woord over voor onze maatschappij, maar geeft niet — of héél mistig — aan hoe nu de nieuwe maatschappij er wél uit moet zien. Van de Klundert zit klaarblijkelijk met de verdediging van Marcuse op dit punt ook met de handen in het haar, wanneer hij als enig argument gebruikt dat mijn vraag niet van begrip voor Marcuse's dialectiek getuigt. Ik wil graag volmondig erkennen dat ik daar in dit opzicht inderdaad geen énkél begrip voor heb. Ik acht het zelfs ethisch immoreel wanneer iemand die — zoals gezegd — geen goed woord over heeft voor onze maatschappij (die in de gedachtegang van Marcuse lijdt aan tolerante onderdrukking) en die daarbij niet afkerig is van revolutie en geweld („de grote weigering”), zélf niet

van Marcuse. Door Wemelsfelder is deze geëngageerde filosoof afgeschilderd als een simplistisch denkende Marx-exegeet. De lezers kunnen niet anders dan hieruit de conclusie trekken, dat men het werk van Marcuse beter ongelezen kan laten. Het lijkt immers na een dergelijk betoog tijdverspilling. Zonder in extenso op het werk van Marcuse in te gaan, heb ik willen aantonen, dat de visie van Wemelsfelder niet meer dan een bijzonder slecht gecamoufleerd *a priori* is. Anderzijds heb ik er geen behoefte aan het werk van Marcuse speciaal aan te bevelen. Wel zou ik het bevelen, indien grote groepen van economiebeoefenaren welbewust de ogen zouden sluiten voor een stroming, die, zoals ik in de inleiding van dit artikel heb aangeduid, heel wat vertakkingen heeft.

Tot slot nog een opmerking over de „jonge activistische en kritische aspirant-intellectuelen”, zoals Wemelsfelder hen zo aardig noemt. Het verwijt dat deze groep „een onvoldoende kritische zin en een (nog) onvoldoende ontwikkeld gevoel voor de immense gecompliceerdheid van de maatschappelijke problematiek” heeft, is karakteristiek voor het autoritaire denkpatroon, waartegen terecht van vele zijden bezwaar wordt gemaakt. Het is blijkbaar niet zo eenvoudig om uit te maken wie met een onvoldoende kritische zin behept is.

Th. van de Klundert

⁷) E. James, *Histoire sommaire de la pensée économique*, Parijs 1965, blz. 416.

duidelijk aangeeft hoe het dan wél moet. Klaagliederen zingen is makkelijker dan op constructieve wijze een huis bouwen. Het is ook het recht van iedere econoom — ja van iedere burger — om te weten en te vragen waarvoor wij onze huidige maatschappij nu kunnen inruilen en of die ruiltransactie de moeite waard is.

Dat Marcuse zelf enkele vage aanduidingen geeft (reductie van arbeidstijd, voorziening naar behoeften, verwisselbaarheid van functies) zonder ook hier weer met enig argument op de vragen in te gaan, die iemand die in economische termen heeft leren denken onmiddellijk stelt, is voor mij een van de aanwijzingen dat hij — zijn hoogdravende Marxistische stokpaarden berijgend — geen oog heeft voor relativerende vragen die vanuit een andere gedachtegang kunnen worden gesteld. Ook hier is het het goed recht van een econoom om hem aan een kruisverhoor te onderwerpen over het concrete waarom en hoe. Er zijn méér voorbeelden dat Marcuse poneert zonder te argumenteren (deze formulering geeft zijn werkwijze duidelijker weer dan wanneer wij spreken over het ontbreken van bewijzen). Zo kan men vragen: heeft het rijk van de noodzaak geen eigen positieve waarden?; waarom — zoals in Marx' gedachtegang — de overgang van het rijk van de noodzaak naar het rijk van de vrijheid?; waarom geen uitgebalanceerde behandeling van voor- en nadelen?; waarom de „ware” behoeften en het „ware” bewustzijn zo gedefinieerd als Marcuse doet? enz.

Wanneer men — zoals Van de Klundert — een en ander luchtig afdoet met het argument „onbegrip voor Marcuse”, vlucht men voor de allereerste platvloerse vragen die rijzen wanneer men Marcuse terugbrengt uit de ijle lucht van de algemeenheden naar de concrete realiteit van de details.

3 en 4. Dat Marcuse eenzijdig is, volgt alleen al uit het feit dat hij een Marxistisch ideoloog is en wel zodanig,

dat hij systematisch wat niet in zijn Marxistische kraam te pas komt onderdrukt. Wie de moeite neemt om alle uitspraken van Marcuse waarop nuances kunnen worden aangebracht, of waarbij relativiserende vragen kunnen worden gesteld, met een potlood te onderstrepen kan dit potlood er aan verslijten.

Wanneer Marcuse stelt dat de werkwijze van de establishment van de gevestigde wetenschap slechts een bevestiging vormt van de bestaande maatschappelijke orde, dan is dat een van de voorbeelden van zijn ongenueanceerde benadering. Wanneer hij in dit verband poneert dat de gevestigde „wetenschap” het rijk van de logica niet kan transcenderen en *daarom* de bestaande orde bevestigt dan zijn er twee mogelijkheden: a. ófwel hij verzwijgt met opzet alle beschouwingen die zich wél met andere vormen van economische orde bezighouden omdat dat nu eenmaal niet ingepast kan worden in het starre, weinig buigzame, rasterwerk van het Marxistisch denkschema; b. ófwel hij weet niet goed wat er op economisch gebied te koop is.

Waar het eerste twijfel zou zaaien aan de wetenschappelijke integriteit van Marcuse moet de tweede hypothese wel aangenomen worden.

Ook in het mistige nieuwe Marcusiaanse rijk moeten beslissingen worden genomen ten aanzien van de kernvragen van Eucken (wie beslist ten aanzien van productie, consumptie, aanwending van produktiefactoren, keuze van techniek en plaats van vestiging). Op zinvolle wijze bestudeert de gevestigde wetenschap in dit opzicht alle denkbare alternatieven (ook hier is het weer het goed recht van een econoom om te vragen, wanneer Marcuse zowel het Russische als het Westerse systeem verwerpt: welk systeem dan wel?). Ook ten aanzien van alle mogelijke bedrijfsvormen — variërend tussen de extremen van de commune en de kapitalistische hiërarchie worden allerwege studies gemaakt, en gegevens uitgewisseld om na te gaan hoe zij functioneren en welke voor- en nadelen zij hebben. Er is in dit opzicht een koortsachtige activiteit. Voor al deze nuances heeft Marcuse geen plaats ingeruimd. Dat ik in dit verband de naam van Tinbergen noemde komt omdat ook Tinbergen zich op wetenschappelijke wijze met de economische orde heeft bezig gehouden (bijv. t.a.v. vragen als: wanneer socialisatie van produktiemiddelen?, wanneer centralisatie en decentralisatie? e.d.).

5. Van de Klundert stelt dat het beslist onjuist is dat Marcuse nog het oude exploitatiebegrip van Marx hanteert. Ik zou hem dan toch willen adviseren om Marcuse nauwkeuriger te bestuderen. Zie o.a.: „Now the evermore complete mechanization of labor in advanced capitalism, while sustaining exploitation, modifies the status of the exploited” (*One-dimensional Man*, blz. 25). Het vormt voor mij een aanwijzing dat hij inderdaad in economisch opzicht niet verder is dan Marx van 1868. In dit verband wees ik op de geavanceerde neo-Marxistische exploitatietheorie die men onder Joegoslavische economen aantreft. Uit Van de Klunderts reactie blijkt dat hij mij in dit opzicht heeft misverstaan. In deze neo-Marxistische exploitatietheorie wordt namelijk gesteld dat de beloning voor verschillende soorten arbeid wordt bepaald door verschillen in relatieve schaarste. Hoe schaarser relatief een bepaalde soort arbeid is, hoe hoger de beloning, hoe méér de minder schaarse arbeidscategorieën worden uitgebuit door de relatief schaarse categorieën. Deze exploitatieopvatting moet — doorgeredeneerd — vérgaande consequenties hebben voor de Marxistische maatschappijbeschouwing.

1018

WARMTE - TECHNIEK BEUKERS - SCHIEDAM

6. Ik heb nergens gesteld dat er in deze maatschappij geen manipulatie zou plaatsvinden. Bij Marcuse krijgt men echter de indruk, dat wij onmondige imbecielen zijn die door „het systeem” worden gemanipuleerd. Zoals Dr. de Valk onlangs in een essay ¹ heeft gesteld: de manipulatie houdt op manipulatie te zijn, wanneer zij expliciet wordt gemaakt (een belangrijke taak voor de wetenschap). De consumenten en in het algemeen de burgers hebben een enorme macht — zowel als individu als als collectiviteit — indien zij zich bewust worden van de invloeden van de industriële cultuur (ook hier een belangrijke taak voor de wetenschap). Zij hoeven niets te accepteren van wat wordt opgedrongen. Ook deze nuances vindt men niet bij Marcuse. De vragen die in dit opzicht vanzelf bij ieder econoom, als automatische reactie, moeten rijzen blijven onbesproken. Men zou zich ook bijv. kunnen voorstellen dat de kwalijke gevolgen van de technologische en welvaartsexplosie zouden kunnen worden opgevangen door een steeds groter deel van het (nationaal) inkomen te gebruiken voor ontwikkelingshulp en verbetering van de kwaliteit van het bestaan. Voor dit soort overwegingen die uitgaan van een evolutie in denken en gedragen (en dus niet passen in het Hegeliaanse these-antithese-schema) is op het smalle Marcusiaanse enkelspoor geen plaats.

7. Wanneer Marcuse de vrijheid van de mens centraal stelt, maar niet nagaat wat in autonome, mondigere soevereiniteit kan worden bereikt om de gestelde doeleinden te bereiken is dit inconsistent of beter nog onvolkomen denken. Wanneer hij voorts niet nagaat in hoeverre men bezig is om bepaalde geformuleerde doeleinden te bereiken kan dezelfde kanttekening worden geplaatst.

8. Eindelijk een punt van overeenstemming! Met Van de Klundert ben ik het van harte eens welk een grote betekenis Marx in zijn meest fundamentele humanistische grondslagen voor deze tijd en deze maatschappij heeft. Ik ben evenmin blind voor de kern van waarheid in Marcuse's beschouwingen. Het Marxisme heeft echter niet het monopolie van de enig zaligmakende waarheid. De waarheid is pluriform.

Het is onze taak als economen (al klinkt dat misschien eigengereid) om ons niet, in wijsgerige verpakking, knollen voor citroenen te laten verkopen. Wanneer ik dan ook (in alle bescheidenheid) vanuit economisch gezichtspunt kritische kanttekeningen probeerde te maken bij een bepaalde manier van Marxistisch denken over *sociaal-economische vragen* en Van de Klundert noemt dit een typisch voorbeeld van „autoritair” denken, dan neem ik maar aan dat dit een „slip of the pen” is geweest.

J. Wemelsfelder

¹ Dr. J. M. M. de Valk: „Sociale manipulatie van de mens”, in *Intermediair*, 25 oktober 1968.

Dalmulder en de uitbreiding van het wetenschappelijk onderwijs

Aan degenen die met professionele belangstelling de groei van het wetenschappelijk onderwijs in Nederland gadeslaan is enige bezigheid verschaft door het rapport van de commissie-Dalmulder. In dit rapport wordt een schatting gemaakt van de ontwikkeling die de arbeidsmarkt van academici tot 1980 te wachten staat, en van de uitbreiding der opleidingscapaciteit die met deze ontwikkeling gepaard zou moeten gaan¹.

Het is nog te vroeg om een duidelijk beeld te krijgen van de voornaamste punten in de discussie die dit stuk zal losmaken. Afgaand op enkele perscommentaren krijgt men de indruk dat de aandacht niet zozeer wordt gericht op het feit dat de aangenomen ontwikkelingslijnen van vraag en aanbod in de jaren rond 1980 tot een evenwicht kunnen leiden, maar veel meer op het hoge niveau waar dat evenwicht tot stand zou komen. Met name de spectaculaire stijging van de studentenbevolking die met dit niveau zou samengaan blijkt de aandacht te trekken². De vraag is al gesteld of het, gezien de beperkte capaciteit van het wetenschappelijk onderwijs, wel van realiteitszin getuigt een verdubbeling van de aantallen studenten in 15 jaar tijds als noodzakelijk te presenteren.

Het schijnt dat men te zeer onder de indruk is van de huidige moeilijkheden (o.a. bij de artsenopleiding) om in te zien dat dit rapport ontwikkelingen op een langere termijn behandelt en dat plaatsing in een ruimer kader nodig is om tot een redelijke evaluatie te komen van de hierin gedane uitspraken. Het lijkt nuttig daartoe in het volgende een poging te wagen, en na te gaan hoe het op lange termijn is gesteld met de mogelijke barrières die het geraamde studentencrescenten op de weg zouden kunnen staan. Daarbij is een onderscheid te maken tussen financiële en andere factoren.

FINANCIËLE FACTOREN

Tabel 1 geeft een globaal beeld van de *overheidsuitgaven* voor het w.o. in de verstreken 30 jaar en van de aantallen in die jaren aanwezige studenten³. De studentenbevolking heeft zich in dertig jaar verzesvoudigd. Dit is een indrukwekkend accres, dat echter nog wordt overtroffen door de toeneming die de uitgaven over diezelfde periode laten zien: het huidige niveau bedraagt in constante prijzen meer dan het twintigvoud van hetgeen in 1938 werd uitgegeven. Weliswaar kwamen de uitgaven voor de bijzondere instellingen in dat jaar niet volledig ten laste van de overheid, maar dat brengt in dit beeld geen verandering van betekenis.

Binnen de exploitatie-uitgaven vormt de categorie *personeel* de grootste post. Deze is afhankelijk van de studenten-aantallen, van de getalsverhouding personeel/studentenbevolking en van de uitgaven per personeelslid. In tabel 2 is het verloop van beide laatste cijfers voor de jaren 1950-1967 weergegeven. De getalsverhouding studenten/personeels-

TABEL 1.

Overheidsuitgaven voor het w.o. a) (in f. mln.) en aantallen studenten (× 1.000), 1938-1967

	1938	1950	1955	1960	1965	1967c)
Exploitatie-uitgaven	44	66	100	191	535	730
Investerings	6	15	48	141	345	450
Totaal uitgaven b)	58	94	170	377	972	1.300
Aantallen studenten	13	30	30	41	64	78

Bron: C.B.S.

a Prijzen 1967.

b Inclusief overige uitgaven.

c Voorlopige cijfers.

TABEL 2.

Kerngegevens personeelsuitgaven w.o., 1950-1967

	1950	1955	1960	1965	1967a)
Studenten per personeelslid	4,6	3,4	3,1	2,9	2,9
Personeelsuitgaven per personeelslid (× f. 1000) b)	7	9	11	18	21

Bron: C.B.S.

a Voorlopige cijfers.

b Prijzen 1967.

leden is tussen 1950 en 1960 aanzienlijk verbeterd. Na 1960 is het niveau ongewijzigd gebleven; dit houdt verband met het feit dat vanaf dat jaar vrij rigoureuus de hand is gehouden aan een stabilisering van de numerieke verhouding. De relatief sterke stijging van de uitgaven per personeelslid, die na correctie met de prijsindex zichtbaar blijft, is aan verscheidene factoren toe te schrijven. Allereerst heeft natuurlijk de algemene verhoging van de reële lonen in deze jaren een belangrijke invloed gehad; vooral in de jaren 1960-1965 tekent deze zich duidelijk af. Daarnaast is waarschijnlijk een aanzienlijke pakketverschuiving opgetreden in het totale personeelsbestand als gevolg van een relatief sterke toeneming van de categorie stafleden. Het effect

¹ *Aantallen academici tot 1980; aanbod en behoefte.* Rapport van de Commissie voor statistisch onderzoek van de Academische Raad, Den Haag 1968.

² Curieus hierbij is wel dat juist dit element van het rapport oud nieuws is. Het is namelijk al in 1966 gepubliceerd als bijlage van het Interim-rapport van de Studietoelatingencommissie vierde technische hogeschool, en de cijfers in kwestie zijn daarna in en buiten het Parlement vrij algemeen als meest actuele schatting gehanteerd. Het nieuws dat het rapport-Dalmulder hieraan toevoegt is de conclusie dat een dergelijk verloop geen moeilijkheden behoeft te veroorzaken op de arbeidsmarkt van academici.

³ Deze bedragen, en ook die welke elders in dit artikel worden opgevoerd, zijn uitgedrukt in prijzen van 1967. Voor de correctie van de uitgaven uit het verleden zijn ten aanzien van de investeringen de prijsindices van overheidsinvesteringen gebruikt, voor de andere uitgavenrubrieken de indices van de kosten van levensonderhoud.

hiervan op de uitgaven wordt nog geaccentueerd door het feit, dat deze categorie met die der docenten door denivelierungsmaatregelen in de betreffende jaren duurder is geworden.

Hoe gaat een en ander zich tot 1980 ontwikkelen? Het accres van de aantallen studenten, dat in de raming-Dalmulder als midden-alternatief wordt aangenomen voor de periode 1967-1980 beloopt 52.000 ofwel 4% per jaar. De getalsverhouding studenten/personeelsleden wordt conform de norm constant verondersteld, en de uitgaven per personeelslid worden geacht reëel toe te nemen met ruim 3,5% per jaar (onder de veronderstelling dat er naast een algemene reële inkomensverhoging van ruim 2,5% nog enige verdere pakketverschuiving is te verwachten). Uit deze veronderstellingen resulteert voor de totale personeelsuitgaven een jaaraccres van rond 8%.

De *materiële exploitatie-uitgaven* per student nemen in de jaren vanaf 1950 gemiddeld toe met ca. 5% per jaar, als we corrigeren voor prijsstijgingen. Dit is een fors accres, waarachter belangrijke verbeteringen schuilgaan in de uitrusting van het onderwijsapparaat: uit deze post worden materiële hulpmiddelen gefinancierd die bij instructie en onderzoek voortdurend aan betekenis winnen. Het is moeilijk voor komende jaren aan te geven hoe deze uitgaven zich zouden moeten ontwikkelen. Het lijkt er op dat een royale ruimte voor verdergaande verbetering wordt geschapen als we aannemen dat de boven gesignaleerde groei zich in de jaren tot 1980 zal voortzetten: dit zou immers betekenen dat de bedragen per student nagenoeg worden verdubbeld.

De *investeringen* vormen een hoofdstuk apart. Tabel 1 geeft een indruk van de kolossale groei van de bouwactiviteit sedert 1938. De jaarlijkse uitgaven zijn in 30 jaar gestegen van enkele miljoenen tot bijna een half miljard.

Dit is niet zonder effect gebleven. Wie tegenwoordig de steden bezoekt waar instellingen van w.o. zijn gevestigd komt onder de indruk van de geweldige nieuwbouwcomplexen, die voor de huisvesting van deze instellingen zijn opgetrokken. Praktisch overal wordt geleidelijk het zwaar teput van het bedrijf verplaatst van de oude bebouwing in de gemeentekernen naar perifeer gelegen uitbreidingsplannen (Uithof, Paddepoel), die met name aan de B-faculteiten de ruimte bieden, die deze in steeds sterker mate vereisen. Niet alleen zijn twee volwaardige T.H.'s uit de grond verzezen, maar ook de aloude T.H.-Delft is onherkenbaar veranderd. Hetzelfde geldt voor Nijmegen, Wageningen, Rotterdam en Tilburg, waar oud-alumni de weg al lang niet meer kunnen vinden. Dit heeft niet alleen mogelijkheden geschapen voor een verbetering van de bestaande opleidingen, maar ook tot een belangrijke verruiming ervan geleid. De nieuwe T.H.'s noemden we reeds, maar daarnaast zijn tal van tenminste even dure faculteiten toegevoegd aan bestaande instellingen. Men ga maar na: medische faculteiten in Amsterdam (V.U.), in Nijmegen en in Rotterdam, secties tandheelkunde in Groningen, Nijmegen en Amsterdam G.U. (nu ook aan de V.U.); een snel groeiende faculteit van wiskunde c.a. in Nijmegen. Behalve deze dure voorzieningen in de sfeer van de B-wetenschappen werden twee economische faculteiten opgericht (Groningen, Amsterdam V.U.) en twee juridische (Rotterdam, Tilburg) en werd praktisch overal accommodatie geschapen voor de als zodanig nieuwe studierichtingen sociale wetenschappen en psychologie. En dat alles toch in een periode waarin grote bedragen moesten worden besteed voor de financiering van primair en secundair onderwijs. Niet alleen waren daar nog grote achterstanden in te halen,

maar ook moest worden voldaan aan de verdere uitbreidingsbehoefte die demografische en sociale ontwikkelingen voor deze onderwijsniveaus meebrachten.

De „take-off” evenwel van de stellig bewonderenswaardige bouwactiviteit voor het w.o. is pas in het begin van de jaren vijftig ingezet, nadat vele jaren achtereen ter nauwernood iets aan de bestaande accommodatie kon worden verbeterd of toegevoegd, terwijl niettemin het aantal studenten meer dan verdubbeld was ten opzichte van dat in 1938. Het is de toen opgelopen *achterstand* waaraan uiteindelijk de grote problemen van vandaag nog zijn toe te schrijven.

Hoeveel beloopt de achterstand? Neemt men aan dat de accommodatie vóór de oorlog voldoende was voor de toen aanwezige studentenbevolking dan is globaal te becijferen hoe groot de investeringsbehoefte is die het studentenaccres sedertdien heeft doen ontstaan. Om deze behoefte te schatten, kan men uitgaan van de bedragen die per additionele student moeten worden geïnvesteerd. Daarvoor zijn schattingen aanwezig, die o.m. ook ten grondslag liggen aan de lopende financiële schema's van universiteiten en hogescholen. In prijzen 1967 bedragen zij f. 20.000 voor elke extra A-student en f. 100.000 per extra B-student. In tabel 3 is op basis hiervan geraamd, welke bedragen sedert 1938 hadden moeten worden geïnvesteerd, en is de uitkomst vergeleken met de werkelijke investeringsuitgaven in dezelfde jaren. Deze werkelijke uitgaven zijn voor de hier gemaakte vergelijking verminderd met de bedragen die sedert 1955 in academische ziekenhuizen zijn geïnvesteerd.

De cijfers maken duidelijk dat het investeringsniveau na 1950 in het algemeen redelijk voldoende was om de extra aantallen studenten op te vangen, maar ontoereikend om de achterstand uit de jaren veertig in te lopen. De resterende achterstand zou op ruim f. 1 mrd. kunnen worden geschat. Wil men deze in 1980 hebben weggewerkt, dan zou per jaar ca. f. 90 mln. moeten worden geïnvesteerd.

Even noodzakelijk als het inlopen van de achterstand is de *vervang*ing van verouderde accommodatie. Speciaal is te denken aan de bijzonder kostbare vervanging van academische ziekenhuizen. Voor Leiden, Utrecht en Amsterdam (G.U.) elk wordt in de nu lopende financiële schema's een investeringsbedrag van ca. f. 250 mln. voorzien. Houdt men daarnaast nog rekening met de noodzakelijke verbouwingen aan het Groningse ziekenhuis en met de voltooiing van de accommodatie in Nijmegen, dan moet tot 1980 tenminste met een jaarlijkse investeringsbehoefte van f. 70 mln. worden gerekend. Voor vervanging van andere gebouwen, inrichtingen en apparatuur is door ons op basis van een globale schatting een bedrag opgenomen van f. 30 mln. per jaar. Met dit bedrag wordt niet alleen voorzien in de normale vervanging, maar ook in die uit de jaren sedert 1938, waarmee bij de opstelling van tabel 3 niet is gerekend.

Wanneer men deze schattingen volgt, blijkt vanaf 1967 tot 1980 al een kleine f. 200 mln. 's jaars in het w.o. te moeten worden geïnvesteerd. Daarbij is dan nog niet gerekend met de verdere *uitbreiding* van de studentenaantallen in die jaren. Het rapport-Dalmulder komt tot een toename met ca. 50.000, nagenoeg gelijk verdeeld over A- en B-faculteiten. Dit zou inhouden, dat bij een gelijkmatige uitbreiding ieder jaar een extra investeringsbehoefte van ca. f. 240 mln. gaat ontstaan.

Nieuwe medische faculteiten (annex academische ziekenhuizen) zijn in deze opzet nog niet expliciet verrekend. De meningen over de wenselijkheid lopen op dit punt sterk

uiteen. Zou men aannemen dat vóór 1980 tenminste één nieuwe medische faculteit in bedrijf zou moeten zijn, dan betekent dit volgens deskundigen een bruto verhoging van de investeringsbehoefte met ca. f. 400 mln. Deze achtste faculteit zou 200 eerstejaars toelaten en (bij de huidige rendementsverhoudingen) na ingroei ca. 1.600 studenten huisvesten, welke in boven beschreven raming van de uitbreidingsinvesteringen reeds à f. 100.000 per student zijn opgenomen. De extra kosten zouden dus f. 400 mln. minus f. 160 mln. ofwel f. 240 mln. belopen, hetgeen per jaar ca. f. 20 mln. betekent.

Tellen we de componenten van de investeringsbehoefte bijeen, dan is het totale bedrag dat tot 1980 jaarlijks in het w.o. moet worden geïnvesteerd te stellen op ca. f. 450 mln. in prijzen van 1967. Dit betekent dat met handhaving van het huidige investeringsniveau zou kunnen worden voldaan aan alle nu bestaande eisen van sanering en vervanging, en dat tevens het studentenaccres volgens Dalmulders midden-alternatief naar nu aanwezige inzichten goed zou kunnen worden gehuisvest.

Dat in elk geval voor het begin van de jaren zeventig met grote tekorten aan accommodatie moet worden gerekend, als gevolg van de nu aanwezige achterstanden, tast deze conclusie niet aan⁴. Evenzeer moet worden bedacht, dat in bovenstaande berekening geen reserve is ingebouwd om onvoorziene veranderingen in de studiekeuze op te vangen. Deze veranderingen zijn in het verleden aanzienlijk geweest en kunnen, gegeven de capaciteit per studierichting, tot leegloop bij de ene en tot overvulling bij de andere leiden. Zou men zich tegen deze risico's willen indekken, dan zou het investeringsniveau aanmerkelijk hoger moeten liggen.

De laatste component der overheidsuitgaven voor het w.o. vormt de rubriek *overige uitgaven*, waarvan de rijksstudietoelagen het belangrijkste bestanddeel uitmaken. Men kan zich voorstellen dat de totale uitkeringen bij ongewijzigd toelagenbeleid zullen toenemen in overeenstemming met de groei van het studentental, met dien verstande dat de hoogte der toelagen per student zal oplopen evenredig aan de stijging van de reële inkomens.

Tabel 4 geeft de uitkomsten waartoe deze schattingen leiden. Ter oriëntatie is het totaal bedrag gerelateerd aan de verwachte omvang van het bruto nationaal produkt⁵. De cijfers tot 1967 weerspiegelen duidelijk de voortdurende krachtsinspanning van de overheid om binnen de nationale middelen ruimte te scheppen voor een uitbouw van het w.o. Ook het accres dat in de jaren tot 1980 wordt verwacht is niet mis. Niettemin is de toeneming minder sterk dan die welke in de jaren sedert 1950 is te zien. Dit wordt in eerste aanleg al aannemelijk gemaakt door het feit, dat voor komende jaren niet meer behoefte te worden gerekend met een verdergaande stijging van de investeringen: handhaving van het niveau-1967 lijkt voor de ontwikkeling op lange termijn voldoende te zijn. Verder is aangenomen dat een aantal factoren, die in verstreken jaren tot een snelle stijging van de personele uitgaven hebben geleid (t.w. verlaging van de getalsverhouding studenten/personneelsformatie en denivellering) zich in de periode tot 1980 niet meer zullen voordoen.

TABEL 3.

Feitelijke investeringen voor het w.o. a) versus raming van noodzakelijke uitbreidingsinvesteringen, 1938-1967 (in f. mln.; prijzen 1967)

	1938-1950	1951-1955	1956-1960	1961-1967	1938-1967
1. Feitelijke investeringen ...	50	125	400	2.000	2.575
2. Noodzakelijk voor uitbreiding	1.200	25	550	2.000	3.775
Vershil (1-2)	-1.150	+100	-150	0	-1.200

a Na 1955 exclusief uitgaven voor academische ziekenhuizen.

TABEL 4.

Studentenaantallen (× 1.000) en overheidsuitgaven voor het w.o. (in f. mln.; prijzen 1967), 1938-1980

	1938	1950	1960	1967	1970	1975	1980
Aantallen studenten	13	30	41	78	95a)	115a)	130a)
Uitgaven v. w.o.:							
Personeel	33	47	148	600	800	1.200	1.600
Materieel	11	19	43	130	200	300	400
Investeringen	6	15	141	450	450	450	450
Overige	8	13	45	120	150	200	300
Totaal	58	94	377	1.300	1.600	2.150	2.750
Idem o/oo b)	2	3	7	16	17	20	21

a Raming-Dalmulder, midden-alternatief.

b o/oo van bruto nationaal produkt (marktprijzen).

Bij de beoordeling van de groei van de uitgaven voor het w.o. moet worden overwogen dat deze niet alleen het onderwijs dienen. Een voorbeeld is het wetenschappelijk spoor- en ontwikkelingswerk. Recente cijfers leren dat bijna de helft van al het fundamenteel onderzoek plaats heeft binnen de universiteit. De CBS-inventarisatie van 1964 bracht voorts aan het licht, dat dit onderzoek ca. 40% opeiste van de uitgaven voor het w.o. Het is duidelijk dat spoorwerk en onderwijstaak hier niet te scheiden zijn. In feite kan hetzelfde worden gezegd ten aanzien van de uitgaven die bijvoorbeeld voor de faculteiten der geneeskunde worden gedaan: een belangrijk deel daarvan komt direct de volksgezondheid ten goede. Zowel spoorwerk als volksgezondheid kunnen worden beschouwd als essentiële voor-

⁴ Wat hier voor het w.o. wordt voorzien wekt associaties met de situatie op de woningmarkt. De aanbouw van nieuwe woningen heeft sinds enkele jaren een niveau bereikt dat voor komende jaren voldoende wordt geacht om het tekort in te halen, de nieuwe gezinnen te huisvesten en het oude huizenbestand te vervangen. Is de produktie dus op langere termijn voldoende, de spanning van woningnood en verkrotting blijft voorlopig bestaan.

⁵ Aan deze uitkomsten ligt de studentenraming ten grondslag volgens het midden-alternatief. Analooq is te becijferen, dat een ontwikkeling volgens het laagste alternatief voor 1980 zou leiden tot een totaal uitgavenbedrag van ca. f. 2,4 mrd., of 1,8% van het BNP, en dat realisering van het hoogste alternatief ruim f. 3 mrd. zou vereisen, ofwel 2,4% van het BNP.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

- waarden voor een voortgezette economische groei op lange termijn.

ANDERE FACTOREN

Naast de financiën wordt ook de *mankracht* als knelpunt gezien. Wil men de vigerende normgetallen studenten/personeelsformatie in de toekomst aanhouden dan zou deze formatie, nu ca. 25.000 man sterk, in 1980 met ongeveer 17.000 moeten zijn uitgebreid. De benodigde aantallen academici onder hen zijn volgens de raming-Dalmulder voor dat jaar beschikbaar: het aanbod van academici wordt dan immers bij benadering in evenwicht gedacht met de behoefte, en daarin zijn de aantallen nodig voor het w.o. ingecalculleerd. Ook op dit punt behoeft het geraamde studentenaccres niet als irreëel te worden beschouwd.

Blijft over de *organisatie*, nodig om de ontwikkeling in de gewenste banen te kunnen leiden. Deze factor behoeft op de lange termijn, waarover we nu spreken, geen belangrijke hinderpaal te zijn. De indrukwekkende uitbreiding van de capaciteit, die boven is beschreven, werd onder aanzienlijk moeilijker omstandigheden verwezenlijkt. Daarbij leert het recente verleden dat in moeilijke situaties vaak een grote slagvaardigheid kan worden opgebracht: men denke aan de oprichting van de zevende medische faculteit en de recente vestiging van de sectie tandheelkunde aan de V.U. Op vele punten blijkt men van ervaringen uit de verstreken jaren te hebben geprofiteerd. Een belangrijk element hierbij is, dat de samenwerking tussen de instellingen van w.o. vastere vormen heeft gekregen, hetgeen in de toekomst tot een rationeler besluitvorming zal kunnen leiden dan in het verleden soms mogelijk bleek. Het ligt voor de hand dat dan ook minder gevaren aanwezig zullen zijn van stoornissen in de communicatie tussen de academische wereld en de rijksoverheid.

CONCLUSIES

Het rapport-Dalmulder komt tot de slotsom dat het aantal studenten tussen 1965 en 1980 moet verdubbelen. Gaan we na wat de consequenties hiervan zijn voor financiën, mankracht en organisatie, dan lijkt dit een haalbare zaak. In feite is dat niet verwonderlijk. Over de lange termijn gezien zijn de aantallen studenten immers — globaal gesproken — iedere vijftien jaar verdubbeld en steeds is het gelukt hen binnen het w.o. op te vangen. Het is moeilijk in te zien dat ná 1965 niet meer zou kunnen, wat vóór 1965 wel mogelijk was.

De uitspraak „Dalmulder is onmogelijk” ligt ongetwijfeld uitstekend in het gehoor. Het lijkt er echter op dat men zich daarbij toch te veel laat leiden door de congestie, die enkele studierichtingen nu ondervinden. De mogelijkheden tot uitbreiding van het w.o. als geheel mogen hieraan echter beslist niet worden afgemeten. Het ziet er naar uit dat ieder die dat wenst in de komende jaren een plaats zal kunnen vinden. Daarmee is niet gezegd, dat elke eerstejaars terecht zal kunnen in de studierichting of instelling van zijn eerste keus. Of in komende jaren eenzelfde beweeglijkheid in studie- of universiteitskeuze mogelijk zal zijn als in het verleden, zal afhangen van de beschikbare middelen. Ongetwijfeld zullen de nu bestaande noodsituatie en die welke wellicht nog gaan ontstaan in elk geval voor de komende jaren noodmaatregelen moeten billijken. De studievrijheid gaat een moeilijke tijd tegemoet.

J. Passenier

Op zoek naar het kanttekeningen bij Professo

In de discussie omtrent de onderwijspolitiek is in de laatste jaren het thema van de gelijke kansen of de „equality of educational opportunity” meer en meer aandacht gaan opeisen. In onze artikelen „Onderwijspolitiek en Onderwijs-programmering”¹ stelden wij:

„Het naïeve idee dat dit betekent dat het onderwijs voor allen gelijk moet zijn, heeft plaatsgemaakt voor een meer gedifferentieerde en meer realistische conceptie: iedereen moet de reële kansen krijgen dat onderwijs te volgen dat past bij zijn bekwaamheden en zijn belangstelling. Men denkt wel eens dat in dit opzicht al heel wat bereikt kan worden door een vooruitstrevende beuzenpolitiek, een evenwichtige schoolspreiding enz. Zonder het belang en de noodzakelijkheid hiervan te willen onderschatten, moet echter heel nadrukkelijk gesteld worden, dat voor het bereiken van dit doel tevens een aanpassing van de pedagogische structuur van het schoolwezen nodig is, daar de bestaande schoolsystemen en onderwijsmethoden een handicap vormen voor de kinderen uit sociaal en cultureel minder bevoorrechte milieus. De tendens in veel Europese landen naar een meer comprehensief middelbaar onderwijs is o.m. hierdoor geïnspireerd. . . . Het onderzoek naar de meest efficiënte pedagogische middelen en condities om de sociale doelstellingen, zoals die hierboven vermeld zijn, in praktische maatregelen om te zetten, verkeert nog in een beginstadium. In de nabije toekomst zullen de resultaten van dit soort onderzoek zonder twijfel vergaande consequenties hebben voor de onderwijspolitiek t.a.v. het gehele complex van problemen dat men gemakshalve als „kwalitatief” aanduidt.”

In een voetnoot bij deze tekst spraken wij destijds de hoop uit, dat in dit opzicht in Nederland een stimulerende invloed zou uitgaan van het „talentenproject” van Prof. Dr. F. van Heek. De resultaten van dit project liggen nu voor ons, in de vorm van een lijvig boekwerk². Gezien het grote belang van het onderwerp en de tijd en inspanning die er in gestoken zijn³, verdient deze studie het aandachtig onder de loep genomen te worden. Twee artikelen leken ons daartoe méér geschikt dan een boekbespreking.

DE DIVERSE ETAPPES VAN HET PROJECT KRITISCH BEZIEN

Het lijkt ons juist om, alvorens in een tweede artikel meer algemene punten aan de orde te stellen, de vijf grote onderzoeken van de eerste fase van het project (zie samenvatting op blz. 1024-1025) snel de revue te laten passeren. We houden ons daarbij aan de volgorde van het boek.

1. Het eerste onderzoek, naar de maatschappelijke en economische situatie van de sociaal sterk gestegenen academicus, komt tot weinig verrassende conclusies. De voornaamste is wel, dat deze sterk gestegenen eigenlijk best met hun huidige situatie tevreden zijn, al kost hun het verwerven van de vereiste sociale vaardigheden kennelijk enige moeite. De nadruk die de auteurs leggen op de vraag of eventuele toekomstige grotere groepen academici uit

verborgen talent (I)

Van Heeks „Talentedproject”

lagere sociale milieus even probleemloos door het leven zullen gaan, lijkt ons weinig gerechtvaardigd. Als het zover komt, zullen de maatschappelijke normen en vormen zich ook wel ontwikkeld hebben en met name iets van de onnodige franje verloren hebben die op het ogenblik in ons land, als men ze te serieus neemt, het leven nodeloos compliceert.

2. Het tweede onderzoek — „radicale selectie ten dele toegepast: het '11 plus experiment' in Engeland” — heeft ons af en toe verbaasd. Het heeft weinig zin nog in te hakken op het '11 plus' systeem dat in zijn oude vorm hoe langer hoe minder wordt toegepast. Ook daar waar het parallel systeem gehandhaafd is, vindt de selectie in de regel plaats op grond van een rijkdom aan gegevens over o.m. de prestaties van de leerling in de lagere school en is de '11 plus test' als zodanig teruggebracht tot één element van een hele testbatterij. De vergelijking met Engeland gaat ook mank waar het het rendement betreft: het grote onderscheid tussen ons v.h.m.o. en de Engelse grammar school is, dat de „0-level” gediplomeerden, ook al gaan velen van hen onmiddellijk het bedrijfsleven in, geenszins als gefaald beschouwd kunnen worden. Tenslotte hadden we graag wat meer technische informatie gehad, eventueel in een bijlage, omtrent de belangrijke herclassificatie van de beroepen die in dit hoofdstuk verwerkt is, met de bedoeling, de Engelse en Nederlandse deelnemingspercentages aan v.h.m.o. resp. grammar school per sociaal milieu vergelijkbaar te maken. Het gevolg van de hergroepering is, dat het verschil tussen beide landen voor wat de deelneming van de lagere sociale milieus betreft nagenoeg ongedaan wordt gemaakt. Dit resultaat is wel zo verrassend, dat het de lezer recht geeft op een gedetailleerde beschrijving van de hier gebruikte technische criteria. Wij zouden hierop minder hebben aangedrongen als niet elders in het rapport in de tekst detail-technische inlichtingen gegeven werden die ons van veel minder belang lijken.

Met de conclusie — die zich uitspreekt tegen een definitieve selectie op deze jeugdige leeftijd — zijn we het natuurlijk eens. Maar het was niet nodig, daarvoor Engeland als voorbeeld te nemen, daar we in eigen land een systeem kunnen vinden waaraan nog méér fouten kleven dan aan het oorspronkelijke '11 plus' systeem.

3. Het hierop volgende hoofdstuk is gewijd aan het identificeren van de factoren die de regionale verschillen in doorstroming naar en deelneming aan het v.h.m.o. kunnen verklaren. De rechtvaardiging van dit onderzoek is te vinden in de hypothese, dat naast sociaal milieu andere macrosociologische en economische variabelen (in dit geval van

een regionaal karakter) de waargenomen verschillen in deelneming beïnvloeden. Dit blijkt echter, in het algemeen, niet het geval te zijn. De waargenomen regionale verschillen worden grotendeels verklaard door verschillen in de beroepssamenstelling van de actieve bevolking in de regio's. Binnen dezelfde beroepsgroep zijn de regionale verschillen in deelneming hoog gecorreleerd met verschillen in opleiding van de ouders. Deze laatste blijkt dus, in laatste analyse, de belangrijkste verklarende variabele te zijn; dit wordt later door het Ouder- en Schoolkeuze-onderzoek bevestigd.

Dit is overigens een goed stuk statistisch werk. Het hoofdstuk — slechts 22 bladzijden — is sterk gecompriëerd, hetgeen de duidelijkheid van de conclusies niet altijd ten goede komt. Het is bijv. niet gemakkelijk te begrijpen wat bedoeld wordt met: „Bij de meisjes ziet men voor wat betreft de groep bedrijfshoofden landbouw, dat de deelneming aan het v.h.m.o. groter is in die gebieden waarin het percentage kinderen, wonende in een gemeente met een u.l.o.- resp. een n.o.-school, geringer is. Voor de andere groepen is echter een tegengesteld verband te constateren, d.w.z. de deelneming aan het v.h.m.o. neemt toe wanneer een groter deel der kinderen dichter bij een u.l.o.- resp. een n.o.-school woont. Bij de jongens is de relatie niet zo stringent in de overeenkomstige beroepsgroepen, maar wel gelijk”⁴.

Andere bevindingen in deze studie hadden wij graag verder uitgediept gezien, hier of in andere delen van het rapport. Zo wordt bijv. geconstateerd, dat „voor de arbeiderszoons het verblijf in de grote steden de doorstroming naar het v.h.m.o. vaak niet blijkt te bevorderen”. In de plattelandsgebieden zijn de deelnemingspercentages voor deze groep dikwijls even hoog of hoger. Het onderzoek naar de mogelijke invloed van het totale schoolaanbod heeft geen duidelijke verklaring voor dit verschijnsel opgeleverd⁵. Spelen hier misschien de onmiddellijke werken „verdien”mogelijkheden een rol? Voor het stedelijke arbeiderskind zijn die wellicht meer direct „tastbaar” dan in minder grote steden en op het platteland⁶.

¹ In *ESB* van 31 januari en 7 februari 1968.

² Prof. Dr. F. van Heek e.a.: *Het verborgen talent; milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid*. J. A. Boom, Meppel 1968, 356 blz., f. 37,50.

³ Volgens het „Woord vooraf” werd gedurende de periode 1961-1967 researchwerk verricht door een onderzoekteam dat tientallen personen omvatte.

⁴ Blz. 122.

⁵ Zie blz. 122 en het citaat hierboven.

⁶ Zie hiervoor ook Jean Ferrez: „Regional inequalities in educational opportunity”, in: *Ability and Educational Opportunity* (ed. A. H. Halsey), OECD 1961, blz. 71.

Samenvatting en belangrijkste conclusies van het „Talenproject”

Het „talentenproject” is in twee grote fasen uitgevoerd. In de eerste was de volgende probleemstelling aan de orde gesteld: *welke maatschappelijke factoren beïnvloeden de doorstroming van scholieren uit de lagere sociale milieus in de opeenvolgende fasen van het Nederlandse onderwijs?* In de tweede fase stond de volgende probleemstelling centraal: *welke bijdrage kan het onderwijs, met name het l.o., en de voorbereiding tot het l.o., leveren tot het zoveel mogelijk reduceren van de verschillen in leerprestaties die het gevolg zijn van ongunstige milieu-omstandigheden, zodat wat het onderwijs betreft optimale ontwikkelingsmogelijkheden geschapen worden?*

De eerste fase hield zich dus bezig met de maatschappelijke factoren die een rol spelen in de doorstromingsproblematiek, onder *constanthouding van het huidige onderwijssysteem en de pedagogische structuur*. De tweede fase bestudeerde de gevolgen van *wijzigingen in deze school- en onderwijsvariabelen*.

Daar de ernstigste hinderpalen tot de doorstroming zich blijken voor te doen vóór de overgang naar het v.h.m.o. is in het onderzoek het zoeklicht vooral gericht op de overgang l.o.-v.h.m.o. en op het l.o. zelf. Het onderzoek is voorts gestructureerd rond tien visies op of houdingen tegenover het probleem van de vertegenwoordiging van de diverse sociale milieus in het onderwijs en t.a.v. de mogelijkheden tot en de maatschappelijke en sociale gevolgen van een wijziging in die verhoudingen. Deze visies zijn de volgende:

1. de biologische visie betreffende de uitgeputte „talenten-reserves”: doorstromingsverschillen zijn niet te wijten aan sociale factoren, maar worden veroorzaakt door de erfelijkheidsfactor die limieten stelt aan het aantal begaafden.
2. voorkeur voor sociale stijging in drie generaties, boven dezelfde stijging in twee generaties. Hier wordt de aandacht gevestigd op de dysfunctionele werkingen van snelle sociale stijging.
3. de optimistische visie, die geen reden ziet zich over de huidige gang van zaken ongerust te maken.
4. de „meritocracy”-theorie: het perspectief van een vrijwel uitsluitend op intelligentie geselecteerde elite is sociaal en cultureel onaanvaardbaar. Gevaar van individuele mobiliteit ten koste van emancipatie van de groep als geheel.
5. doorstromingsremmingen zijn het gevolg van onvoldoende financiële studiefaciliteiten: de moeilijkheden voor de lagere milieus liggen vooral op het vlak van studiekosten en gederfd inkomen.
6. radicale selectie zonder wijziging van het schoolstelsel: talenten uitkiezen en middelmaat weren.
7. invloed van de positie van het ouderlijk gezin in de beroepsstratificatie. Hier vindt men de stelling van de geringe gemotiveerdheid van het arbeidersgezin tot schoolsucces, maar ook de mening dat het arbeiderskind bij het verwerken van de leerstof sociale handicaps moet over-

winnen die geheel losstaan van het probleem van de gemotiveerdheid.

8. de progressieve niet-radicalen visie: doorstromingsbevordering zonder het scheppen van nieuwe selectiebarrières en zonder duidelijke aanwijzingen betreffende radicale hervorming van het onderwijssysteem.

9. streven naar een gedifferentieerd schoolsysteem, zich kenmerkend door vele keuzemogelijkheden en geleidelijke zelfselectie, maar zonder bijzondere maatregelen ter bevordering van de doorstroming uit de lagere milieus.

10. bijzondere onderwijsvormen, aangepast aan het potentiële studietalent uit de lagere milieus.

Deze tien visies zijn in wezen een mengsel van meningen en hypothesen betreffende de „oorzaken” van de verschillen in schoolkansen (1, 5 en 7), *constateringen* van een zekere stand van zaken (3), *middelen* om iets aan de huidige stand van zaken te doen (6, 8, 9 en 10), en *mogelijke gevolgen* indien een zekere richting wordt ingeslagen (4 en 2). In vergelijking met de twee probleemstellingen zoals die hierboven zijn weergegeven, betekenen zij een uitbreiding van het terrein van onderzoek. Deze uitbreiding heeft haar neerslag gevonden in de keuze van de vijf grote onderzoeken die in het kader van de *eerste fase* van het project worden gepresenteerd. Deze zijn: (i) een sociologische verkenning van de maatschappelijke en economische positie van de sociaal sterk gestegen academicus; (ii) radicale selectie ten dele toegepast: het „11 plus experiment” in Engeland; (iii) regionale verschillen in v.h.m.o.-deelneming en verklarende factoren; (iv) psychologisch onderzoek omtrent milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid in Amsterdam, Twente, Friesland en Noord-Brabant; en (v) ouderonderzoek en schoolkeuzeonderzoek: belangrijkste factoren die in samenhang staan met de doorstroming l.o.-v.h.m.o.

Wat de *eerste* probleemstelling betreft komt het onderzoek tot de volgende conclusies¹:

1. Regionale verschillen in de deelneming aan het v.h.m.o. worden het best verklaard door de regionale beroepsstructuur van de bevolking, en binnen dezelfde beroepsgroep weer door het opleidingsniveau van de ouders.

2. Er is een nauwe samenhang tussen beroepsmilieu en doorstroming naar het v.h.m.o.; tussen beroepsmilieu en de voorspellingscore², en tussen voorspellingscore en feitelijke schoolkeuze.

¹ Wij komen nog terug op enkele gevolgtrekkingen, die niet direct met de centrale probleemstelling in verband staan.

² De voorspellingscore is gebaseerd op de Nederlandse Onderwijs-Differentiatie Testserie (N.O.T.), die succes in het v.h.m.o. zo goed mogelijk voorspelt.

4. Dat de verschillen in doorstroming tussen de beroepsgroepen echter grotendeels herleid kunnen worden tot verschillen in schoolgeschiktheid — zoals dit in het volgende hoofdstuk, dat verslag uitbrengt over het psychologische onderzoek omtrent milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid, wordt aangetoond — is een conclusie die velen zal verbazen. De auteurs zijn de eersten om te erkennen, dat de gebruikte testen van schoolgeschiktheid, inclusief de matrix-test, „milieugevoelig” zijn en dat dus de „werkelijke” (in de terminologie van het rapport de „potentiële”) reserve aan talent niet gemeten is. Daarmee is de verdere draagwijdte van het onderzoek drastisch beperkt: wat nu nog te onderzoeken valt, zijn de oorzaken van de betrekkelijk geringe verschillen in doorstroming van de „matig schoolgeschikten” naar gelang hun milieu van herkomst, m.a.w. de vraag, *waarom in de hogere milieus ook deze mindere*

kanshebbers naar het v.h.m.o. gaan en in de lagere milieus minder of niet.

De auteurs hebben mogelijke critici al de wind uit de zeilen genomen door nadrukkelijk op de begrenzingen van hun onderzoek te wijzen: hun conclusie dat er geen noemenswaardige reserve aan talent bestaat, is gebaseerd op het onderzoek van de leerlingen zesde klas l.o., en de schoolgeschiktheid heeft slechts betrekking op het bestaande schoolsysteem. Het is jammer dat het onderzoek met name wat het eerste punt betreft niet verder is gegaan. Zoals het nu voor ons ligt, geeft het ons aanleiding tot de volgende twee opmerkingen: met de eerste plaatsen wij ons op het terrein van de auteurs en onderkennen we het belang van een onderzoek naar het aantal kinderen dat nog met een redelijke kans op succes door het huidige middelbaar onderwijs geabsorbeerd kan worden. Onze

3. Er zijn derhalve in Nederland geen substantiële reserves meer aanwezig van „begaafden” in de zin van parate schoolgeschiktheid³. Integendeel, in de hogere sociale milieus gaan eerder „te veel” jongeren naar het v.h.m.o. Bij de „matig geschikt” blijken, volgens hetzelfde criterium, méér „reserves” te bestaan.

4. In deze laatste groep spelen de opleiding van de ouders en het milieu van afkomst van de moeder een belangrijke rol in het wél of niet doorstromen van het kind. Daarentegen blijkt de pedagogische instelling der ouders, en het contact met de school, geen invloed te hebben, evenmin als overigens het gezinsinkomen.

5. Bij constanthouding van het onderwijsniveau van de vader laten hoofd- en handarbeiders hun kinderen evenveel doorstromen naar het v.h.m.o. Tussen handarbeiders met een v.h.m.o.- of u.l.o.-opleiding en hoofdarbeiders met een dergelijk diploma, is vrijwel geen verschil te bespeuren wat betreft hun houding t.a.v. de verdere opleiding van hun kinderen.

Conclusie: wat betreft de parate schoolgeschiktheid zijn zowel in de lagere als in de hogere milieus de reserves aan „begaafden” gering, maar de situatie is verschillend voor wat de minder tot weinig geschikt betreft: voor deze categorie zijn de onaangesproken reserves in de lagere sociale milieus aanmerkelijk groter dan in de hogere.

In het kader van de *tweede fase* van het project — die dus uitging van veranderingen in de onderwijs- en pedagogische variabelen — worden twee hoofdstukken gepresenteerd, één van de hand van Dr. C. van Calcar e.a. van het Pedagogisch Centrum Enschede, over „school, milieu en prestatie”; en tweede van Prof. Langeveld en Drs. Sixma, „beleid en realisering” geheten.

Van Calcar meent, dat het bestaande onderwijssysteem zélf, zijn organisatie, methoden en tradities en zijn sterk selectieve grondslag, aan de orde gesteld moeten worden. Hij heeft kunnen vaststellen, dat de *gemeten intelligentie* van een leerling uit de lagere leerjaren van het basisonderwijs die nauwelijks of vertraagd heeft leren lezen, „achteruit” is gegaan. In de loop van het basisonderwijs is een toename te constateren van het verschil in gemeten intelligentie en in „prestatie” tussen de leerlingen uit de verschillende sociale milieus. Bij het zoeken naar de pedagogische aanpak die hierin verandering zou kunnen brengen gaat Van Calcar er van uit, dat een onderwijsprogramma méér kans van slagen heeft naarmate het beter aansluit op het ontwikkelingspeil, het kennisniveau en de reeds verworven ervaring van de leerlingen. Hij brengt verslag uit van een „activeringsprogramma” dat hij heeft toegepast in scholen met hoofdzakelijk uit handarbeidersmilieus afkomstige kinderen. De duur van het programma was slechts acht weken. Zonder een er op aansluitend verder onderwijsprogramma kan men moeilijk een blijvend resultaat verwachten. De voorlopige resultaten, m.n. wat betreft schoolprestaties en stijging van

de gemeten intelligentie, waren echter dusdanig dat de auteurs kunnen stellen „... dat de school niet machteloos is tegenover tekorten in de schoolvoorbereiding bij kinderen uit handarbeidersmilieu, en dat „ontwikkeling van talent” geen loze kreet hoeft te zijn”.

Langeveld en Sixma gaan er van uit — en blijkens bovenstaande samenvatting zou dat ook door Van Calcar worden beaamd — „dat alleen beïnvloeding die van vrij lange duur is en op verschillende binnenschoolse en wenselijkerwijs ook buitenschoolse punten aangrijpt, blijvend succes kan hebben”.

Te dien einde stellen zij een speciale schoolvorm voor, de „doorstromingschool”, bedoeld voor alle kinderen uit een bepaald recruiteringsmilieu. *Begaafde* kinderen uit andere, soortgelijke wijken zonder „doorstromingschool” zouden ook van deze school kunnen profiteren. Deze speciale schoolvorm zou bij voorkeur een combinatie moeten zijn van kleuterschool en basisschool (acht jaar). Specifieke opvang, guidance, ouderbeïnvloeding en ouderbegeleiding worden onontbeerlijk geacht; ook tijdens het aansluitende voortgezette onderwijs. Het einddoel van de school zou zijn, „de potentieel begaafde kinderen minstens te brengen tot einddiploma v.w.o. of h.a.v.o. (uitwijkmogelijkheden einddiploma m.a.v.o., l.a.v.o. met voortgezette beroepsopleiding)”.

De pedagogisch-didactische structuur van de voorgestelde schoolvorm is slechts schetsmatig aangegeven, ook omdat er „— zeker wat de Nederlandse situatie betreft — nog geen duidelijk beeld is van de omvang van de problematiek, de meest efficiënte didactiek, de acceptabele en adequate ouderbeïnvloeding enz., en dus een en ander in experimenteerscholen getoetst zal moeten worden”.

Dit voorstel van Langeveld en Sixma wordt voorafgegaan door een hoofdstuk van Van Heek, waarin hij de tien visies opnieuw beschouwt, in het licht van de onderzoeksresultaten. Zijn eindconclusie, vooral gebaseerd op het feit dat de „parate reserves” zo goed als uitgeput zijn; komt neer op een aansluiting bij „visie no. 10”: bijzondere onderwijsvormen, aangepast aan potentieel studietalent uit lagere milieus: „het komt ons niet verantwoord voor met de oprichting van experimenteerscholen in bovengenoemde zin⁴ te wachten, totdat over enige decennia men in Nederland misschien zal besluiten tot toepassing van de scholengemeenschap als nationaal onderwijssysteem, gelijk thans in Zweden geschiedt”.

³ In het „talentenproject” wordt een onderscheid gemaakt tussen *parate* en *potentiële* schoolgeschiktheid. De eerste wordt uitgedrukt in de waarschijnlijkheid die een scholier heeft, de volgende fase van het onderwijs te doorlopen (onder constanthouding van het huidige onderwijssysteem); de tweede is een schatting van de kans op schoolsucces indien zekere wijzigingen in de pedagogische en onderwijssituatie worden aangebracht.

⁴ D.w.z. in de zin van Langeveld en Sixma.

vraag is dan, hoeveel vertrouwen de auteurs hebben in de voorspellszekerheid van de gebruikte test. Zijn zij er van overtuigd, dat bijv. vijftien jaar geleden deze test belangrijke reserves aan parate schoolgeschiktheid zou hebben aangetoond? Dat is immers een conclusie die men o.i. uit hun gegevens mag trekken: in het voorgaande hoofdstuk is aangetoond, dat de samenstelling van de beroepsbevolking regionale deelnemingsverschillen kan verklaren op een moment *in de tijd*, maar dat *verschillen* in de beroepsstructuur in de tijd absoluut niet gecorreleerd waren met de veranderingen waargenomen in de deelnemingspercentages (de deelname van jongens aan het v.h.m.o. nam van 1950 tot 1964 met 47 percent toe, tegenover een toename van slechts 10 percent in de index van de samenstelling van de beroepsbevolking). Dit komt dus neer op een zeer snelle stijging van de doorstromingscoëfficiënt naar het

v.h.m.o. van alle sociale milieus. Aangezien het rendement in het v.h.m.o. hetzelfde is gebleven, mag men hieruit concluderen, dat er omstreeks 1950 een belangrijke reserve aan parate schoolgeschiktheid was. Volgens het psychologisch onderzoek waren deze reserves omstreeks 1965 bijna uitgeput. Indien dit juist is, zal van nu af de doorstroming naar het v.h.m.o., procentsgewijze gezien, gaan stagneren, ofwel er zal een drastische vermindering van het rendement optreden, als gevolg van een snelle toeloop van de minder geschikt. De toekomst zal leren, of één van deze twee hypothesen juist is, hoewel de Mammoetwet vergelijkingen moeilijk zal maken. Het is jammer dat de onderzoekers ons in het onzekere laten over de interpretatie die zij aan deze feiten geven en dat zij er bijgevolge ook niet de noodzakelijke consequenties voor het verder uitdiepen van het onderzoek uit hebben getrokken.

Onze tweede opmerking betreft het testen van de kinderen in de zesde klas l.o.: het is intussen algemeen bekend, dat de kleuterperiode en de eerste jaren van het lager onderwijs beslissend zijn voor de mate waarin het kind de latere leerstof aankan en, in het algemeen, de eisen die de school aan hem stelt in termen van motivatie en prestatie. In de tweede fase is hieraan wél aandacht geschonken, maar in de eerste fase, die toch de hoofdmoot van het onderzoek heeft uitgemaakt, is men over deze, voor een verklaring van de grote verschillen in „schoolgeschiktheid” tussen de beroepsgroepen, essentiële feiten, wel wat te gemakkelijk heen gestapt.

Het psychologische onderzoek is overigens in zijn gehele opzet van beperkte strekking. Binnen de enge limieten die het zich gesteld heeft is de conclusie t.a.v. het niet-milieu-gebonden zijn van de onderwijzer bij zijn advies over de v.h.m.o.-keuze correct. Maar daarmee is maar heel weinig gezegd over de mogelijke milieugebondenheid van de onderwijzer in zijn algemene instelling tegenover de leerlingen of over zijn interpretatie van de eisen die het v.h.m.o. stelt, instellingen die hun eventuele neerslag reeds gevonden hebben in de prestatie van het kind in de zesde klas l.o. Een onderzoek naar de eventuele milieugebondenheid van de leerkrachten in deze wijdere zin heeft hier niet plaats gevonden.

Wie, zoals wij, met hooggespannen verwachtingen naar dit rapport hebben uitgezien, hopen er een diepgaande algemene analyse in te vinden van, en misschien zelfs zoiets als een nieuwe visie over, het verband tussen milieu, schoolgeschiktheid en schoolkeuze, blijft in de kou staan.

5. Het heel lange en laatste hoofdstuk betreffende de eerste fase van het project („Ouderonderzoek 1964 en Schoolkeuzeonderzoek 1965 — belangrijkste factoren die in samenhang staan met de doorstroming l.o.-v.h.m.o.”) is in zijn opzet ambitieuzer en ook dynamischer dan het psychologische hoofdstuk. De bedoeling van de onderzoekers is hier in te haken op de gegevens die uit het breed opgezette statistische onderzoek zijn verkregen, en dieper op de zaak in te gaan. In het onderzoek zijn een indrukwekkend aantal variabelen onderzocht, die gaan van opleiding van de ouders, via oudercontact met onderwijzers, aantal kinderen in het gezin, contact met de burens, tot het lezen van opiniebladen en het kijken naar bepaalde televisieprogramma's.

In sommige gevallen is dit „dieper ingaan” beperkt gebleven tot het formuleren van hypothesen die verder niet getoetst zijn, in andere gevallen worden boude conclusies getrokken waaraan dan onmiddellijk wordt toegevoegd dat ze statistisch niet significant zijn. Soms wordt ook gewag

(I.M.)

onroerend goed

- beheer
- beoordeling van bouwplannen
- controle op uitvoering
- advies bij koop en bouw

MAATSCHAPPIJ VOOR
KAPITAALSGOEDEREN N.V.

Keizersgracht 634 - Amsterdam - C. Telefoon 020-23 71 33

(I.M.)

gemaakt van bevindingen waarvan, behalve de formulering, ook de strekking niet duidelijk is. Wij zullen ons houden bij twee voorbeelden. Op blz. 191 lezen wij: „Terwijl bij de hoofdarbeiders geen significante samenhang tussen het hebben van bekenden met doorgestroomde kind(eren) en de schoolkeuze wordt gevonden, is bij de handarbeiders de doorstroming (naar het v.h.m.o.) belangrijk hoger onder de kinderen van ouders met bekende(n) met een doorgestroomd kind”. En op blz. 218: „Gedaalde moeders hebben eerder stijgende zoons dan gedaalde vaders”. Zo blijkt ook een samenhang te bestaan tussen het doorstromen en het kijken naar bepaalde televisieprogramma's. Men vraagt zich na dit alles af, waarom men niet ook de hypothese getoetst heeft dat handarbeiders met meer dan één huisdier relatief minder doorstromende kinderen hebben. . . . Dit is niet als een misplaatst grapje bedoeld, maar om onze twijfel uit te drukken aan de waarde van dit soort samenhangen en onze scepsis t.a.v. de mogelijkheid, met dergelijke resultaten iets te *doen*.

Aan de andere kant moet met nadruk erkend worden, dat het ouderonderzoek een aantal hardnekkige vooroordelen uit de wereld heeft geholpen en gevestigde meningen heeft rechtgezet betreffende de bereidheid en het vermogen aan ouders uit de lagere sociale groepen hun kinderen naar het voortgezet onderwijs te sturen. In het algemeen gesproken zijn de ouders uit de lagere sociale milieus niet minder bereid hun kinderen naar het v.h.m.o. te sturen dan die uit de hogere. Het inkomen schijnt hierbij geen hinderpaal meer te zijn. Daarmee is echter geen oplossing van de hand gedaan wat betreft de zgn. minder begaafde kinderen (in de zin van parate schoolgeschiktheid). Het ouderonderzoek heeft in feite weinig tot de oplossing van dit fundamentele probleem bijgedragen, evenmin als het schoolkeuzeonderzoek.

Vooraf in dit lange hoofdstuk had men er misschien beter aan gedaan, de discussie omtrent bepaalde technische detailzaken in een bijlage op te nemen. Het was dan leesbaarder en vooral korter geworden. Niet iedereen wil per se weten, dat Makrotest N.V. tussen Sint Nicolaas en Kerstmis 1965 de interviews voor het schoolkeuzeonderzoek heeft afgenomen, alhoewel dit voor de fijnproevers zeer zeker interessante informatie is. Zo krijgt de lezer ook alle frustraties voorgeschoteld die de onderzoekers hebben gevonden bij de mecanografische bewerking van de gegevens. Dat is wel erg eerlijk, maar het doet iets naïef aan.

In een tweede artikel zullen wij nader ingaan op de beleidsvoorstellen (Langeveld en Sixma). Daaraan vooraf zullen wij enkele opmerkingen maken over de algemene opzet van het project en in verband daarmee over het onderzoek van Van Calcar c.s.

Drs. D. Kallen
L. Emmerij, M.A.

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

Het hoge peil van de rente van daggeldleningen handhaaft zich, hetgeen erop wijst, dat de krapte op de geldmarkt onverminderd voortduurt. In de laatste week van oktober was het voornamelijk de ultimostijging van de bankpapiercirculatie (f. 187 mln.) die de bestaande krapte nog versterkte. De betaling van de voorlopige aanslagen in de vennootschapsbelasting schijnt grotendeels achter de rug. In 's Rijks Schatkist trad andermaal een daling op, die echter te gering was om de drainering uit hoofde van de stijging van de bankpapieromloop teniet te doen.

In het lopende jaar tot en met augustus hebben de geldscheppende instellingen een groot bedrag aan liquiditeiten in het verkeer gebracht. De vorderingen op de overheid en de private sector stegen met f. 2.744 mln., terwijl de kapitaalmarktbeleggingen met f. 780 mln. omhoog gingen. De brutotoevoer was dus f. 3.524 mln. Een deel hiervan bestond echter niet uit nieuw geschapen liquide middelen, maar werd slechts door de banken doorgegeven. Het gaat hier om de toeneming van de eigen middelen, de op lange termijn aangetrokken gelden en de eigenlijke spaargelden. Deze stegen met f. 840 mln. De netto groei van de liquiditeit heeft in het genoemde tijdvak dus f. 2.684 mln. bedragen.

Deze cijfers hebben betrekking op de binnenlandse creatie van liquiditeiten. Daarnaast speelt de betalingsbalans een rol. Een tekort op de totale balans doet de binnenlandse liquiditeitsmassa inkrimpen, een overschot heeft het tegenovergestelde effect. De vorderingen op het buitenland van alle geldscheppende instellingen zijn in januari tot en met augustus 1968 met f. 1.331 mln. toegenomen, zodat ook uit dezen hoofde de binnenlandse primaire liquiditeitshoeveelheid is versterkt.

KAPITAALMARKT

De pandbrievenmarkt heeft in de maanden januari t/m september een grotere activiteit te zien gegeven dan in dezelfde periode van vorig jaar. Bedroeg de uitgifte door hypotheekbanken en scheepshypotheekbanken in laatstgenoemde tijdvak f. 107 mln., in dezelfde periode 1968 was het bedrag f. 152 mln.

Deze groei steekt gunstig af bij de omvang van de openbare emissiemarkt, waar de uitgaven in de periode januari t/m september 1968 f. 1.867 mln. hebben bedragen, tegen in dezelfde maanden van 1967 f. 1.717 mln. De zojuist aangekondigde lening van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten zal echter het bedrag voor 1968 met tenminste f. 100 mln. doen stijgen.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1953 = 100)	29 dec.	H. & L.	25 okt.	1 nov.
	1967	1968	1968	1968
Algemeen	374	463 — 359	460	462
Internationale concerns	514	681 — 495	674	680
Industrie	357	415 — 341	400	399
Scheepvaart	109	139 — 102	137	138
Banken en verzekering	185	229 — 179	229	226
Handel enz.	168	199 — 160	193	192

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

	29 dec. 1967	25 okt. 1968	1 nov. 1968
Aandelenkoersen ¹			
Kon. Petroleum	f. 155,60	f. 205,—	f. 208,95
Philips	f. 127,40	f. 164,20	f. 165,—
Unilever, cert.	f. 108,40	f. 137,80	f. 143,80
Zout-Organon	f. 160,—	f. 190,65	f. 188,40
Hoogovens, n.r.c.	f. 125,40	f. 118,15	f. 114,40
A.K.U.	f. 66,—	f. 104,30	f. 104,85
AMRO-Bank	f. 47,20	f. 63,50	f. 63,50
Nat. Nederlanden	619	795	779½
K.L.M.	f. 276,—	f. 182,20	f. 185,90
Robeco	f. 228,40	f. 253,—	f. 251,90
New York			
Dow Jones Industrials	905	961	948
Rentestand			
Langlopende staatsobligaties ²	6,27	6,47	6,47
Aandelen: internationalen ³ ...	4,0		
lokale ³	4,2		
Disconto driemaands schatkist- papier	4½	4½	4½

¹ Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

² Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Prof. Dr. C. D. Jongman

GEMEENTE EMMEN

Burgemeester en wethouders zoeken een

SOCIAAL-GEOGRAAF

of

SOCIAAL-ECONOOM

die als stafmedewerker ter secretarie belast zal worden met het sociaal-wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van de ruimtelijke ordening, de economisch-structurele ontwikkeling en de sociaal-culturele ontwikkeling der gemeente (o.a. structuur- en bestemmingsplannen, industrialisatie, werkgelegenheid, woonpatroon, diensten- en onderwijsvoorzieningen).

Hij zal tevens belast worden met de leiding van het statistisch bureau.

Bij zijn taak zal hij worden bijgestaan door twee medewerkers.

Vereist is een voltooide academische opleiding, alsmede ruime praktische ervaring.

Benoeming zal, afhankelijk van bekwaamheid en ervaring, geschieden in een der volgende rangen:
referendaris f 1577,— tot f 2108,— per maand,
referendaris A f 1743,— tot f 2274,— per maand.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van vacature nr. 844 te zenden aan burgemeester en wethouders.

Stijgende koersen? dan eerst GOED oppassen!

Natuurlijk interesseren zich meer mensen voor de beurs als er geld te verdienen valt, dan wanneer de koersen alsmear dalen.

Toch is dit niet de hoofdoorzaak van de werkelijk overweldigende groei van Beleggers-Belangen — speciaal de laatste maanden. Deze wordt in het bijzonder veroorzaakt doordat Beleggers-Belangen het haar abonnees, dank zij haar deskundige Redactiestaf — met haar medewerkers — zo gemakkelijk maakt zich een volkomen objectief

beeld te vormen omtrent de fondsen, die onder de huidige omstandigheden koopwaardig zijn en welke zeker niet.

En wat daarbij zo plezierig is... Heel veel abonnees maken ongevraagd hun/haar kennissen attent op Beleggers-Belangen als een bijzonder goede raadgever.

Overtuigt Uzelf hiervan door een 2-tal gratis proefnummers aan te vragen, die u telkens direct na de verschijning worden toegezonden.

Administratie „Bel-Bel”, postbus 42, Schiedam

KZO Koninklijke Zout-Organon nv Arnhem

heeft op de **economische afdeling** van haar hoofdkantoor te Arnhem een plaatsingsmogelijkheid voor een

jong academicus

KZO bundelt de activiteiten van een groot aantal bedrijven in binnen- en buitenland, die chemische en farmaceutische producten fabriceren evenals cosmetica, levensmiddelen, verven, lakken, was- en reinigingsmiddelen.

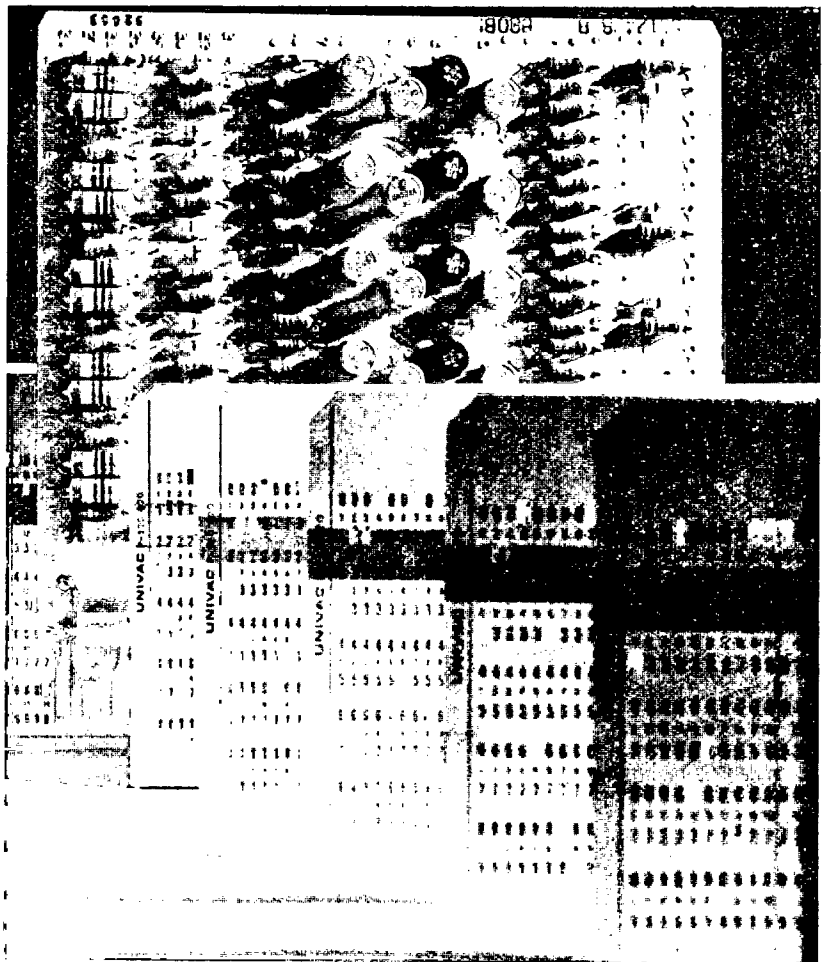
De economische afdeling is belast met onderzoek en evaluatie van o.a.

- investeringen
- acquisities
- diversificaties
- plannen
- resultaten

De taak van de medewerker zal zijn om in een team van economen de nationale en internationale ontwikkelingen bij te houden in de sectoren waarin KZO werkzaam is, met bijzondere aandacht voor de industriële gezichtshoeken.

Onze gedachten gaan uit naar een chemicus of landbouwkundig ingenieur met ervaring of deskundigheid met betrekking tot de behandeling van genoemde economische vraagstukken of naar een econoom die op de hoogte is van de chemische toepassingen op industrieel terrein.

Sollicitaties onder vermelding van nr. 6834 te zenden aan de afdeling personeelszaken, Boulevard Heuvelink 2 te Arnhem.

SAMEN DRUKKEN WIJ ONZE KOSTEN

Wij zijn werkgevers. En daarbij hebben we één ding gemeen: we hebben de allermooiste administratie.

Met computers. Door het gezamenlijk te doen drukken wij de kosten en hebben wij onderling voor weinig geld een hypermoderne loon- of voorraadadministratie.

Ook administratieve taken op ander gebied waar wij mee zitten, neemt de computer ons uit handen. En omdat wij die taken "stroomlijnen" in standaardprogramma's bezuinigen wij nog meer.

Geen enorme investeringen en toch aan de top van onze tijd.

Ook voor verzekeringen zijn er onderlinge verenigingen gevormd: voor risico's van brand, storm, molest, W.A., pensioen en invaliditeit.

Men kan lid zijn van de ene onderlinge zonder lid te moeten zijn van een andere. Wel hebben deze verenigingen één administratie, één beheer. We noemen dat C.B., Centraal Beheer.

Die centrale administratie werkt uiterst goedkoop, met uiterst moderne middelen: met elektronische apparatuur.

Zo drukken wij samen onze kosten. Voor welke werkgevers is onze cen-

trale elektronische administratie interessant? Ruwweg voor twee groepen. Kleinere bedrijven-met bijvoorbeeld zeer veel voorraadmutaties, die volledig het ontwikkelde systeem van de administratie in hun bedrijfstak kunnen overnemen. Want het systeem "zit" meestal reeds in onze programma's.

De tweede groep, dat zijn de grotere bedrijven met zeer veel werknemers of voorraadmutaties, die zich de kosten van een eigen programma op de computer kunnen permitteren.

Voor beide groepen is de elektronische verwerking een efficiënte maatregel, die kosten bespaart.

C.B.

CENTRAAL BEHEER VAN ONDERLINGEN VOOR VERZEKERING TEGEN BRAND- EN BEDRIJFSSCHADE, MOLEST EN STORM, WETTELIJKE AANSPRAKELIJKHEID, AUTOMOBIELEN, TRANSPORTRISICO'S EN VOOR PENSIOENVERZEKERING, ALSMEDE DIENSTVERLENING D.M.V. ELEKTRONISCHE APPARATUUR, BOS EN LOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM-W. TEL. 13 49 71 POSTBUS 8400.

**Maak gebruik van
de rubriek**

VACATURES

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend; begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

CREDIET- en EFFECTENBANK

Kromme Nieuwe Gracht 6 - UTRECHT

Gezien de structuur en de uitbouw van onze effectenafdeling zoeken wij een

ERVAREN BELEGGINGSANALIST

Een middelbare opleiding is voor de vervulling van deze functie noodzakelijk. Leeftijd tot 40 jaar.

Iemand, die zich met enthousiasme weet in te zetten zal zich een goede toekomst kunnen verwerven.

Wij bieden naast het salaris diverse sociale voorzieningen ondermeer op het gebied van de huisvesting.

Sollicitaties worden gaarne ingewacht bij de afdeling secretariaat van de bank.

Gecombineerde maandstaat Algemene Bank Nederland N.V. en Hollandsche Bank-Unie N.V.

	30 september 1968	31 augustus 1968		30 september 1968	31 augustus 1968
Kas, kassiers en daggeldleningen . . .	f 526.274.000	f 485.600.000	Kapitaal	f 174.030.000	f 174.030.000
Nederlands schatkistpapier	f 1.402.305.000	f 1.387.729.000	Reserves	f 223.000.000	f 223.000.000
Ander overheidspapier	f 1.099.758.000	f 1.146.706.000	Waarderingsreserve gebouwen . . .	f 100.000.000	f 100.000.000
Wissels	f 727.013.000	f 670.163.000	6½% converteerbare obligatielening	f 43.500.000	f 43.500.000
Bankiers in binnen- en buitenland . .	f 1.573.492.000	f 1.720.907.000	Leningen	f 150.049.000	f 153.294.000
Effecten en syndicaten	f 268.695.000	f 283.075.000	Deposito's op termijn	f 3.956.691.000	f 4.019.906.000
Voorschotten tegen effecten	f 282.177.000	f 274.938.000	Spaargelden	f 1.678.416.000	f 1.671.209.000
Debiteuren	f 4.077.490.000	f 3.912.333.000	Crediteuren	f 4.777.211.000	f 4.699.367.000
Kredieten op middellange termijn . .	f 1.172.393.000	f 1.190.550.000	Geaccepteerde wissels	f 54.323.000	f 58.225.000
Deelnemingen (incl. voorschotten) :	f 28.049.000	f 28.002.000	Overlopende saldi en andere rekeningen	f 200.332.000	f 155.057.000
Gebouwen	f 199.906.000	f 197.585.000			
	f 11.357.552.000	f 11.297.588.000		f 11.357.552.000	f 11.297.588.000

Algemene Bank Nederland N.V.

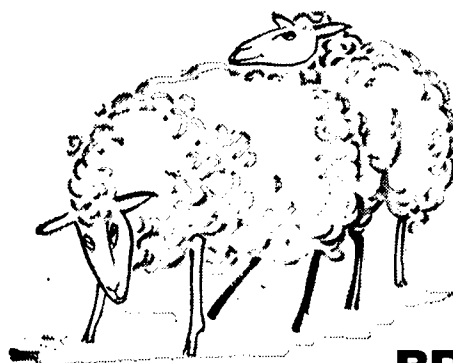

Onze adviseurs vinden meestal nog plaats voor méér makke schapen!

Nóg meer makke schapen in uw magazijn!
Maar daar zijn het dan ook adviseurs voor. Want zij weten dat nergens zó met ruimte gewoekerd moet worden als in magazijnen en archieven. En dat men nergens met zóveel factoren rekening moet houden; zoals planning, routing, aan- en afvoer, transport, artikel- en verpakkingsformaten om maar wat te noemen. Maar zij laten het niet bij "weten"

alleen, zij zijn in staat ruimte te scheppen en magazijnproblemen op de juiste wijze tot een oplossing te brengen. Zij passen daarbij onze Monta Magazijnsystemen toe, die inderdaad woekeren met de ruimte. Systemen die ontworpen en ontwikkeld zijn om in elke ruimte een gesmeerd lopend magazijn of archief te maken. Óók bij u. Laat onze magazijnspecialisten u vrijblijvend adviseren.

Bruynzeel Monta Magazijnsystemen zijn ook leverbaar in staal

BRUYNZEEL
MONTA MAGAZIJNSYSTEMEN
ZAANDAM - TEL. 02980-26440.

N.V. BANK VOOR NEDERLANDSCHE GEMEENTEN

gevestigd te 's-Gravenhage

UITGIFTE VAN

f 100.000.000.— 6½ pCt. 25-jarige Obligaties 1968
(Derde lening)

Bij overtekening wordt het recht voorbehouden het bedrag der lening te verhogen tot het totaal ingeschreven bedrag of minder, evenwel tot geen hoger bedrag dan f 150.000.000.—.

Grootte der stukken: nominaal f 1000.— en f 500.—.

Na de toewijzing kunnen desgewenst, in de plaats van obligaties, schuldregisterinschrijvingen, groot tenminste nominaal f 100.000.—, worden verkregen.

Ondergetekende bericht, dat de inschrijving op bovengenoemde uitgifte zal zijn opengesteld op

WOENSDAG 13 NOVEMBER 1968

van des voormiddags 9 tot des namiddags 3 uur

TOT DE KOERS VAN 98¼ pCt.

bij de kantoren te Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en 's-Hertogenbosch, voorzover in genoemde plaatsen gevestigd, van:

Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.

Algemene Bank Nederland N.V.

Lippmann, Rosenthal & Co. N.V.

Mees & Hope

H. Oyens & Zonen N.V.

Pierson, Heldring & Pierson

Theodoor Gilissen N.V.

Hollandsche Bank-Unie N.V.

Nederlandsche Credietbank N.V.

Nederlandsche Middenstandsbank N.V.

F. van Lanschot

N.V. Slavenburg's Bank

alsmede **ten kantore der Vennootschap**

op de voorwaarden van het prospectus d.d. 5 november 1968.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten, alsmede, in beperkte mate, de statuten en het laatste jaarverslag, zijn bij bovenstaande inschrijvingskantoren verkrijgbaar.

's-Gravenhage, 5 november 1968.

N.V. Bank voor Nederlandsche Gemeenten.

Overgang naar computer tijdrovend? Nee, niet bij IBM

Wijkelders Gall & Gall

Hoe het IBM Voorbereidingscentrum Wijnhandel Gall & Gall hielp in slechts zes maanden 'computer-klaar' te zijn.

In oktober 1967 viel het besluit: de 45 filialen van Gall & Gall (met onder meer 4500 verschillende artikelen gedistilleerd!) zouden via een IBM 1130 geadmistreerd worden. In april 1968 moesten de eerste programma's draaien. Directie van Gall & Gall: „Zonder het IBM Voorbereidingscentrum zouden we het nooit gehaald hebben”. Daar kon Gall & Gall

onder deskundige leiding zijn programma's van tevoren proefdraaien op eenzelfde IBM 1130. Kinderziekten werden voorkomen, personeel werd opgeleid, programma's werden getest. Met andere woorden: veel tijd en geld werden bespaard. Het IBM Voorbereidingscentrum staat ter beschikking van iedereen die een IBM 360/20 of 1130 installeert.

Het IBM service-pakket :

Specialisten-op-uw-gebied

IBM adviseurs voor specifieke bedrijfstakken benaderen uw problemen met de praktische ervaring van vele in Nederland geplaatste systemen. Ze spreken uw taal. In alle opzichten.

Computers per uur te huur

10 IBM Service Bureaus - nooit verder weg dan 1 uur rijden - bieden kleinere bedrijven geautomatiseerde administratie 'buiten de deur'. Het IBM Rekencentrum Rijswijk kunt u inschakelen voor grote technische en wetenschappelijke problemen.

Wereldwijde programmabibliotheek

Ergens ter wereld hebben wij een soortgelijk probleem als het uwe waarschijnlijk al opgelost. IBM klanten beschikken kosteloos over de programmabibliotheek afkomstig uit 100 IBM landen.

Tijdsparend Voorbereidingscentrum

In het Voorbereidingscentrum kunt u - voordat uw 360/20 of 1130 geïnstalleerd is - onder deskundige leiding uw programma's voorbereiden, schrijven en daarna proefdraaien op een zelfde machine. Een unieke service.

Uw personeel wordt opgeleid

In het IBM Opleidingscentrum (2500 cursisten in 1967) wordt uw personeel opgeleid voor de bediening en programmering van informatieverwerkende systemen.

IBM

MARKETING MIX DIGEST

Wekelijks verschijnend management report met excerpten van alle belangrijke artikelen plus korte gegevens, trends en ideeën uit de nationale en internationale vakpers marketing, marktonderzoek, (commerciële) communicatie, distributie en sales promotion. f 350.- per jaar, f 175.- per half jaar (proefabonnement).

Uitgave: Hans Ferrée & Partners, Jisperveldstraat 68, Amsterdam-N, Tel. 26.28.97

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Economische Zaken

t.b.v. de afdeling Aardolie van het Directoraat-Generaal voor de Energievoorziening te 's-Gravenhage

jurist of econoom vac. nr. 8-3474/0936

Taak om.:

Behandeling van nationale vraagstukken op het gebied van raffinaderijvestiging, pijpleidingbeleid, voorraadvorming, prijsbeleid en fiscaliteit; Medewerken aan het oplossen van internationale vraagstukken, voortvloeiend uit het Nederlandse lidmaatschap van de Benelux, EEG, OESO en NAVO; deelnemen aan de desbetreffende vergaderingen; Analyseren en commentariëren van gegevens inzake productie, raffinage, transport en distributie van ruwe aardolie en aardolieproducten.

Vereist: doctoraal examen rechten of economie, leeftijd max. 40 jaar.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 2108,- per maand.

voor het Ministerie van Financiën

t.b.v. de Afdeling Algemene Zaken van de Directie Buitenlands Betalingsverkeer

econoom of jurist vac. nr. 8-5091/0936

b.v.k. pas afgestudeerd,

die de eerste jaren zal worden belast met werkzaamheden m.b.t. nationale en internationale aspecten van de bemoeienissen van de Staat met exportkredietverzekering.

Standplaats 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van ervaring, tussen f 1265,- en f 1776,- per maand.

Promotiemogelijkheden aanwezig.

Tel. inlichtingen worden verstrekt onder nr. 070-624061, tst 2514 of 2511.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantieuitkering

er is in onze staf plaats en toekomst voor jonge bedrijfseconomen

Bedrijfseconomen, die voornemens of reeds bezig zijn zich verder te ontwikkelen tot registeraccountant, bieden wij gaarne gelegenheid tijdens de accountantsstudie praktijkervaring op te doen.

Mede op deze wijze wensen wij de groei van onze staf van vakbekwame medewerkers te versnellen.

Het ligt in ons voornemen aan de praktische scholing bij onze kantoren mede door vorming van studiegroepen van bedrijfseconomen aandacht te schenken.

Zij die zich willen oriënteren omtrent de mogelijkheden welke er voor hen bij ons bestaan, gelieven zich tot één van onderstaande adressen te wenden.

FRESE, HOGEWEG, MEYER & HÖRCHNER
Accountants

Amsterdam-9, Beethovenstraat 198; tel. 020-73 75 55
Rotterdam-2, Stadhuisplein 30; tel. 010-14 22 88

Arnhem - Breda - Brussel - Deventer - Eindhoven - 's-Gravenhage - Heerlen - Hengelo (Ov.) - Middelburg - Utrecht

UTRECHTSCH NIEUWSBLAD

topkrant van Midden-Nederland

vraagt:

voor zijn redactie binnenland een redacteur ter behandeling van het

SOCIAAL-ECONOMISCH NIEUWS,

die op de hoogte is van of belangstelling heeft voor lonen en prijzen, producent en consument, werkgever en werknemer. Hij zal zijn activiteiten dienen te ontplooiën zowel ter redactie als in de verslaggeving. Voor deze functie wordt gedacht aan een journalist met ervaring op dit terrein of aan een academicus die zich in de journalistiek wil bekwamen.

Aanstelling geschiedt naar gelang van opleiding en ervaring volgens de CAO voor A-bladen.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de Hoofdreducteur, Drift 23, Utrecht.

VBB

VERENIGDE BEDRIJVEN BREDERO NV

vraagt voor de
**N.V. Maatschappij voor Projektontwikkeling
EMPEO te Utrecht een**

statistisch medewerker

Deze zal, als medewerker van de onderzoekafdeling, worden belast met het uitvoeren en uitwerken van enquêtes, de mathematische en statistische verwerking van gegevens en het rapporteren van de uitkomsten en conclusies.

Vereist: examen Statistisch Analist of gelijkwaardige opleiding.

Statistische ervaring en voortgezette mathematische opleiding strekt tot aanbeveling.

Brieven met opgave van opleiding en ervaring te zenden aan de Centrale Personeelsdienst.

NIEUWE GRACHT 6 UTRECHT TELEFOON 030-16481